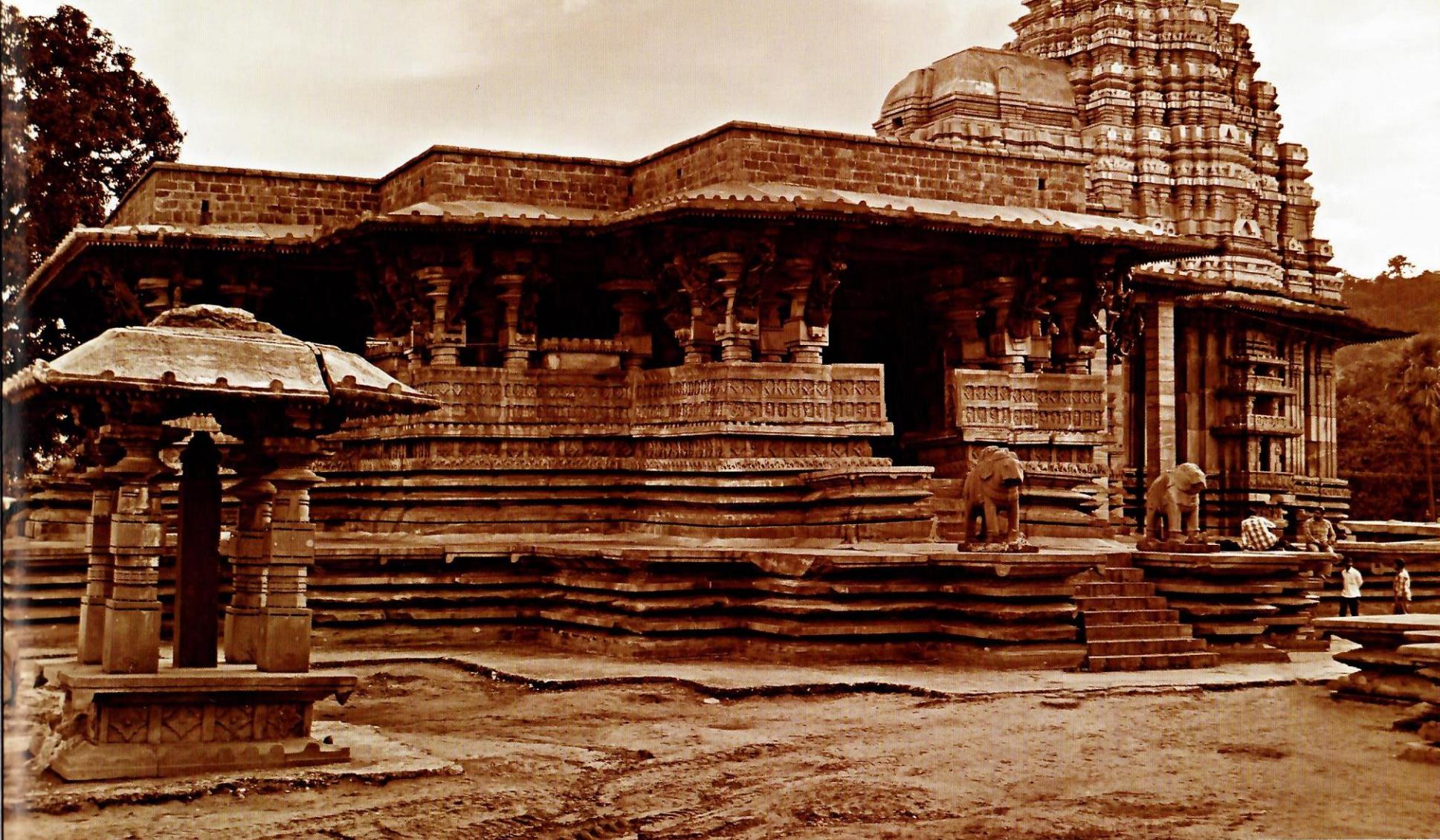

Andhra Pradesh
TOURISM

కాకతీయ క్రిస్తానిలయం
రామపుర దేవాలయం
వరంగల్లు

కొకతీయ కళానిలయం రామప్ప వేవాలయం

డా॥ ఈమని శివనాగిరెడ్డి-స్టపతి
గుండమురాజు కళాశ కుమార్

సంపాదక్తులు
శ్రీమతి చందుల ఖన్ ఐ.ఎ.ఎస్.
ప్రశ్నేశ ప్రథాన కార్యాచర్చ (పర్మాణుక శాఖ)

యువజనాభ్యుదయు, పర్మాణుక, సాంస్కృతిక శాఖ,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, 2012

కాకతీయుల కళానిలయం
రామప్ప దేవాలయం

డా॥ శమని లివనాగె రెడ్డి-స్థపతి
గుండంరాజు కళాశాలకుమార్

సంపాదకులు
శ్రీమతి చందన భన్ ఐ.ఎ.ఎస్.
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదల్చి
పర్యాటక శాఖ,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, హైదరాబాదు.

21-12-2012 (కాకతీయొత్సవాలు)
© రచయితలు
కాపీలు:..... వెల:.....

అట్టమీద బోమ్మ; రామప్పదేవాలయం
అట్ట వెనుక బోమ్మ; శాసన మండపం

ప్రచురణ/ప్రతులకు:
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదల్చి
పర్యాటక శాఖ, డి.బ్లాకు, సచివాలయం,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, హైదరాబాద్

డి.టి.పి.: ఉమామహేశ్వరరావు

కవర్ పేజీ/లే అప్పట్
లైవ్ షైర్స్ అడ్వర్టైజింగ్ షైవేట్ లిమిటెడ్.
హైదరాబాద్

ముద్రణ

శ్రీ వట్టి వసంతకుమార్
పర్యాటక, సాంస్కృతిక,
పురావస్తుశాఖల మంత్రివర్యులు,

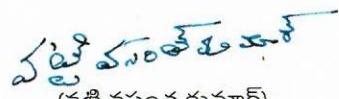
సందేశం

శాతవాహనుల తరువాత వెయ్యెళ్లకు మళ్లీ తెలుగు నేలనంతా ఏకంచేసిన ఘనత కాకతీయులకే దక్కుతుంది. ముందు అనుమకొండ, తరువాత ఓరుగల్లు నుంచి పాలించిన కాకతీయులు సర్వతోముఖ ప్రగతిని సాధించి స్వర్ణయుగాన్ని తలపింపజేశారు. సుస్థిర పాలనతోపాటు ప్రజాక్షేపం కోసం చెబువులను తప్పించి, వ్యవసాయాన్ని రేవు పట్టణాలను కట్టించి వర్తక వాణిజ్యాలనూ ప్రోత్సహించారు. కవులను, కళాకారులను ఆదరించి సాహిత్యం, సంగీతం, సృత్య రంగాలను తేజిల్లజేశారు.

శిల్పులను పోషించి రూపలావణ్ణంతో కూడిన వేలకు వేలు అధ్యాత శిల్పాలను కల్పించారు. తెలుగు నేలంతా అపురూపమైన ఆలయాలను నిర్మించారు. వేయి స్థంభాలగుడి, శంఖనిగుడి, జాకారం, కట్టాక్షపూర్, మంధని, రామానుజపూర్, జనగాం, గణపురాల్లోని దేవాలయాలు కాకతీయుల కళానిలయాల్లో కొన్ని.

కాకతీయులస్తు దేవాలయాలను నిర్మించినా కళాతోరణాలనెత్తించినా, ఒక్క రామపు దేవాలయం కాకతీయ శిల్పుల హస్తకళాలాఫువానికి అద్దంపడుతుందనటంలో అతిశయోక్తి లేదు. ఆలయ అమరిక నుంచి శిల్పాల అలంకరణ వరకూ ప్రత్యేకతను సంతరించుకొన్న రామపు దేవాలయం తెలుగు నాట దేవాలయాలకే మచిమకుటం.

కాకతీయుల కాలపు వైభవ ప్రాభవాలను మళ్లీ సంతరింపజేసుకోవాలన్న తలంపుతో రాష్ట్ర ప్రభుత్వం కాకతీయోత్సవాలను ఘనంగా జరుపుతున్న తరుణంలో కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తులై పైన్యాధ్యక్షుడైన రేచ్చల రుద్రుడు 800 వందల ఏళ్ల క్రితం, విలక్షణ వాస్తు విన్యాసంతో నిర్మించిన రామపు దేవాలయంపై పుస్తకాన్ని రాశిన డా॥ ఈమని శివనాగిరెడ్డి - స్థపతి, గుండమురాజు కళ్యాణకుమార్లను, పర్యాటక సమాచారాన్ని అందించటానికి తనవంతు సహకారాన్నిందిస్తున్న శ్రీమతి చందన భన్, ఐ.వి.ఎన్., పర్యాటక శాఖ ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదల్చిని ఈ సందర్భంగా అభినందిస్తున్నాను.

(శ్రీ వసంత కుమార్)

ప్రైందరాబాద్

21-12-2012

చందన భవన్, ఐ.ఎ.ఎస్.
పత్యేక ప్రధాన కార్యదల్లి

ముందుమాట

రాష్ట్రంలో సుందరతర ప్రకృతి దృశ్యాలతో పాటు, వారసత్వానికి అద్దంపట్టే అనేక అపురూపకట్టడాలున్నాయి. వాటిలో ఆధ్యాత్మిక, ధార్మిక ఆలోచనల్ని పెంపాంబించే ఆలయాలు కూడా ఉన్నాయి. బాదామీ చాళుక్యుల నుంచి విజయనగరరాజుల తరువాత సంస్థానాధీశుల వరకూ వారి వారి అభిరుచులమేరకు తమదైన శైలిలో ఆలయాలను నిర్మించారు.

సుస్థిర పాలనంబించి వర్తక, వాణిజ్య వ్యవసాయాభవృద్ధితో పాటు సాహిత్యం, కళలను ప్రోత్సహించిన కాక్షియులు వేయికి పైగా దేవాలయాలను కట్టించి వాస్తు శిల్పకళకు ఎనలేసి సేవచేశారు. వారు కట్టించిన దేవాలయాల్లో హానుమకొండలోని రుద్రేశ్వరాలయం, తేయిస్థంభాలగుడి, వరంగల్ కోటలోని శంఖనిగుడి, ఘన్సపూర్లోని కోటగుళ్లు, పాలంపేటలోని రామపుదేవాలయం ముఖ్యమైనవి.

కాక్షియ గణపతి దేవుని సైన్యార్థ్యాష్టాడైన రేవర్దరుర్ధుడు వరంగల్ జిల్లా పాలంపేటలో నిర్మించిన రామపు దేవాలయం కాక్షియ శిల్పుల పనితనానికి ప్రతిజంబం. మళ్ళీమళ్ళీ చూడాలనిపించే వాస్తువిన్యాసం, శిల్పాందర్యం పర్యాటకులను విశేషంగా ఆకర్షిస్తుంది.

రామపు గుడిని కట్టి 31-03-2013 నాటికి 800 ఏక్కు పూర్తవుతున్న సందర్భంగా రాష్ట్రప్రభుత్వం ఘనంగా జరుపుతున్న కాక్షియోత్సవాలను పురప్పలించుకొని పర్యాటకులకోసం రామపుదేవాలయం ఔ పుస్తకాన్ని రాశిన డా.శమసి శివనాగి రెడ్డి-సపత్రి, గుండంరాజు కళాశ్శాల కుమార్ లను ఆభినందిస్తూ వారు కాక్షియ దేవాలయాలపై సమర్పిస్తున్న రచనకు పూనుకొంటారని ఆర్థిస్తున్నాము.

వరంగల్

21.12.2012

చందన భవన్

రంగమండప స్తంభాలపై నాట్యభంగిమలు, పురాణ, రామాయణ, భాగవత, భారత ఇతివృత్తాలను కళ్ళకు కట్టినట్లు చెక్కారు. స్తంభాలపై కుదం, ఫలికాపద్మాలను బోదెలను ఎంతో సైపుణ్యంగా తీర్చిదిద్దారు. దూలాలపై కాలనాళికలన్నట్లు అమృతమధనం, త్రిపురాసుర స్తంభాలపై కుదం, ఫలికాపద్మాలను బోదెలను ఎంతో సైపుణ్యంగా తీర్చిదిద్దారు. దూలాలపై కాలనాళికలన్నట్లు అమృతమధనం, త్రిపురాసుర సంహరం, రామ-రావణ యుద్ధం, ధన్యంతరి శిల్పాలను ఎంతో హృద్యంగా చెక్కారు. కప్పురాళ్ళపై వాహనాలపై వున్న దిక్కాలకులు మధ్యలో నటరాజమూర్తి, శిల్పాలు ఇలా ఎవరూ చెక్కలేరన్నట్లుగా మలిచారు రామప్ప శిల్పాలు. కప్పుపై మూడంతుస్తుల ఇటుకరాతి విమానం, దానిముందు సుకనాసి, పైన కలశం, తెలంగాణ దేవాలయ వాస్తవకు అద్దంపడుతున్నాయి.

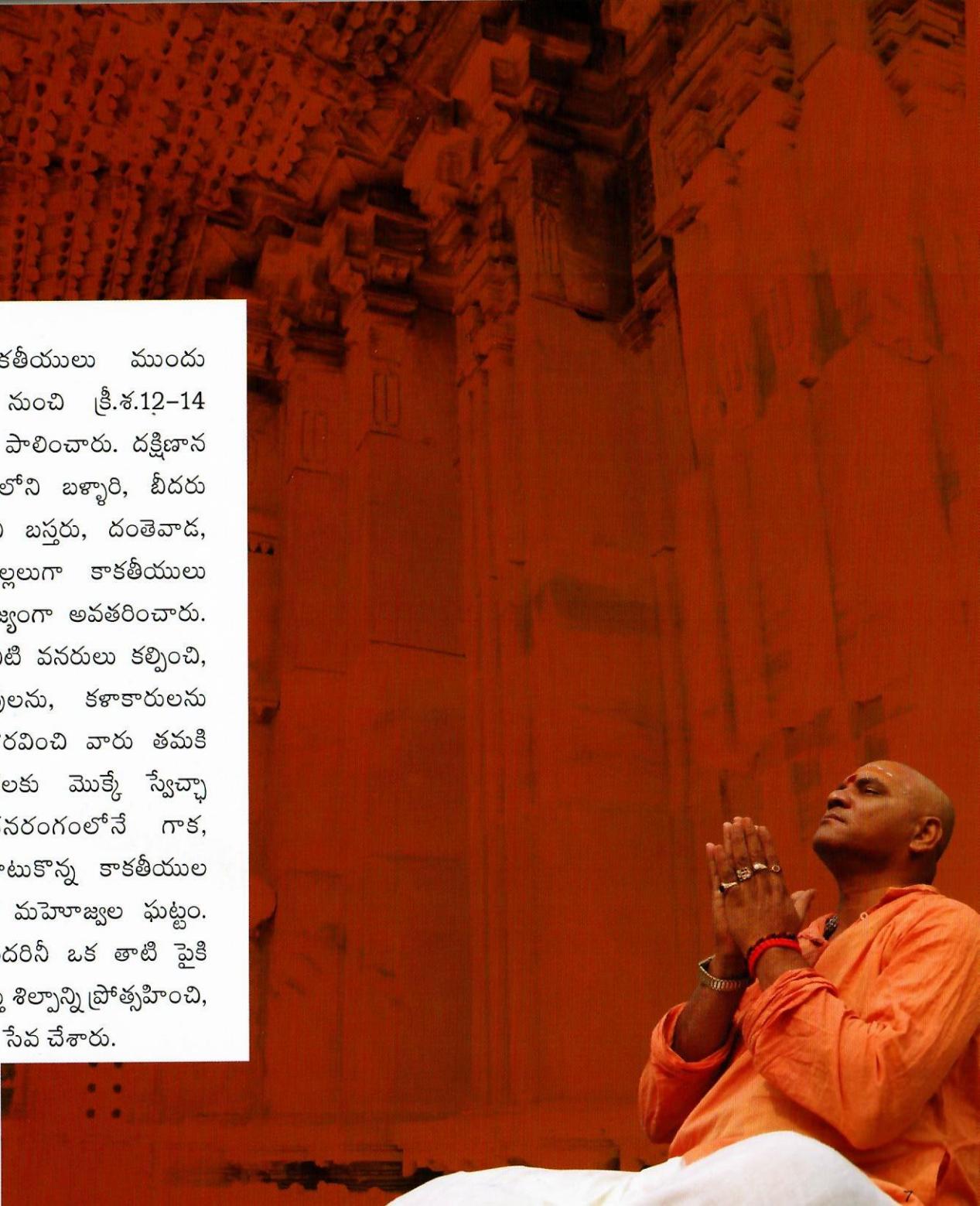
ఎదివ్మైనా, రామపు ఎవరో తెలియడుగానీ, అన్నితానై అపురూప ఆలయాన్ని సృజించిన రుద్రసేనాని చరిత్రలో నిలిచిపోయాడు. ఒక అద్భుతాన్ని మనకు అందించాడు.

కాకతీయ కళానిలయం రామపు దేవాలయం

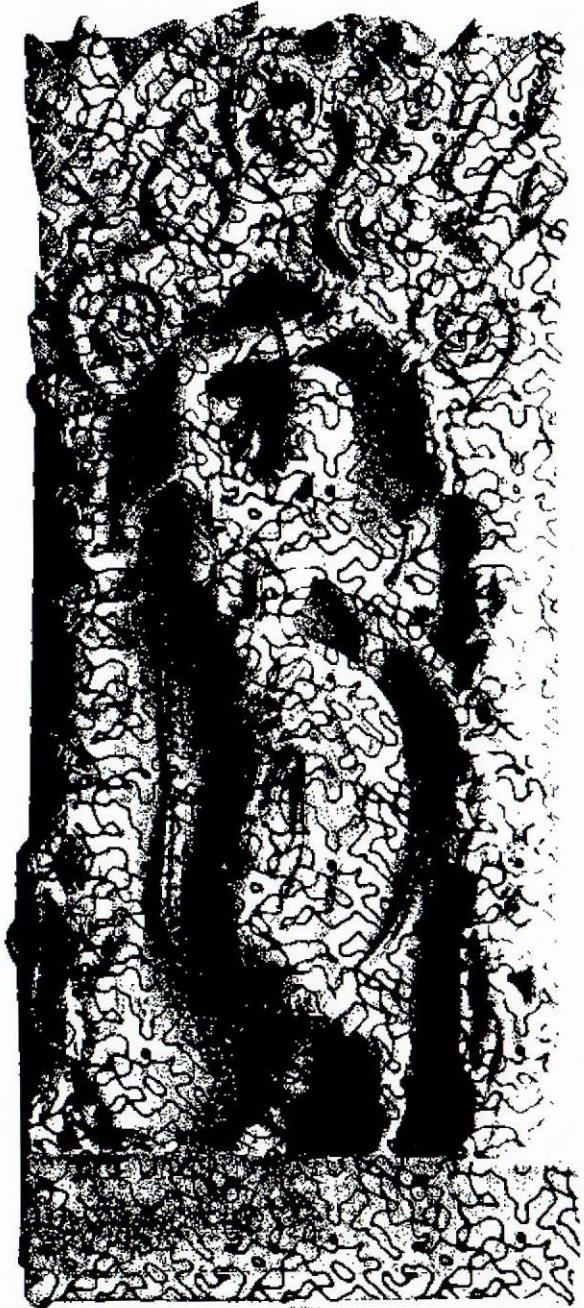
కాకతీయులు (క్రి.శ.1052-1323)

కళ్యాణి చాళుక్యుల సామంతులైన కాకతీయులు ముందు హానుమకొండ, ఆ తరువాత ఓరుగల్లు నుంచి క్రి.శ.12-14 శతాబ్దాలలో విశాలమైన తెలుగు భూభాగాన్ని పాలించారు. దక్షిణాన ఇప్పటి తమిళనాడులోని ఆర్యాటు, కర్ణాటకలోని బళ్హారి, బీదరు జిల్లాలు, ఒడిషాలోని కట్క, చత్తీస్‌ఘండలోని బస్తరు, దంతేవాడ, మహారాష్ట్రాలోని దేగులూరు వరకూ ఎల్లలుగా కాకతీయులు మధ్యయుగ భారతదేశంలో శక్తివంతమైన రాజ్యంగా అవతరించారు. సంప్రదాయ బధమైన వ్యవసాయానికి సాగునీటి వనరులు కల్పించి, వర్తక, వాణిజ్యాలను, కులవృత్తులను కవులను, కళాకారులను ప్రోత్సహించారు. ప్రజల మనోభావాలను గౌరవించి వారు తమకి నచ్చినమతాన్ని స్వీకరించి, మెచ్చిన దేవతలకు మొక్కే స్వేచ్ఛ స్వాతంత్యాలను కూడా ఇచ్చారు. కదనరంగంలోనే గాక, కళాపోషణలోనూ తమదైన ప్రత్యేకతను చాటుకొన్న కాకతీయుల పాలనాకాలం తెలుగు జాతి చరిత్రలో ఒక మహేశాజ్యుల ఘుట్టం. శాతవాహనుల తరువాత తెలుగు వారినందరినీ ఒక తాటి పైకి తేవడమేగాక, కని పండితులను పోషించి, వాస్తు శిల్పాన్ని ప్రోత్సహించి, తెలుగునాట సాంస్కృతిక వికాసానికి విశిష్టమైన సేవ చేశారు.

సామంత పాలకులుగా కాకతీయులు

కాకతీయులు మొదట రాష్ట్రకూటులకు, తరువాత కళ్యాణ చాళుక్యులకు సామంతులుగా నేటి తెలంగాణ ప్రాంతాన్ని పాలించారు. కాకతీయ పురుషుడు వెన్నరాజు చరిత్రను తిరగేస్తే కాకర్మ గుండన కుమారుడైన బేతరాజును చాళుక్య చక్రవర్తి అనుమకొండ విషయానికి (జిల్లాలాంటి భూభాగం) పాలకుడిగా నియమించాడు. ఇప్పటి వరంగల్ జిల్లా కొరవిసీమ నుండి కరీంనగర్ జిల్లా శనిగరం వరకు ఇతని రాజ్యం విస్తరించింది. తరువాత మొదటి ప్రోలరాజు కాకతీయ భూభాగానికి గుణసాగరం, వేములవాడ దాకాగల ప్రాంతాలను కలిపాడు. వేములవాడ పాలకుడైన భద్రగుని పారద్రోలి సబ్బిసాయిర (మెతుకు /మెదకు) మండలాన్ని ఆక్రమించాడు. మొదటి ప్రోలరాజు కొడుకైన రెండో బేతరాజు పాలనలో ముదిగొండ చాళుక్య రాజ్యంలోని కొంతభాగం, సబ్బిసాయిర మండలం కూడా కలిసిపోయింది. రెండో బేతరాజు గొప్ప శివభక్తుడు. తన తండ్రి పేర అనుమకొండలో ప్రోలేశ్వరాలయాన్ని నిర్మించాడు. ఆ తరువాత తన అన్న దుర్గరాజును అధికారం నుంచి తొలగించిన రెండో ప్రోలరాజు, తన ప్రభువైన కళ్యాణ చాళుక్య రెండో జగదేకమల్లుని ఆజ్ఞానుసారం కందూరు చోళుల రాజ్యంపై దండెత్తాడు. రేచర్ల వంశ సామంతుడైన కామచమూపతితో కలిసి పాలవాస రాజ్యంపై దాడిచేసి మేడరాజు, గుండరాజులను ఓడించి తెలంగాణా మొత్తాన్ని ఆధినంలోకి తెచ్చి, కళ్యాణీ చాళుక్యుల మెప్పుపొంది వారి సామంతుడుగా బలపడ్డాడు. అంతేకాదు, అతడు తీరాంధ్రలోని పిలాపురం చాళుక్యులకు సహకరించి వెలనాటి చోడులను కూడా జయించాడు.

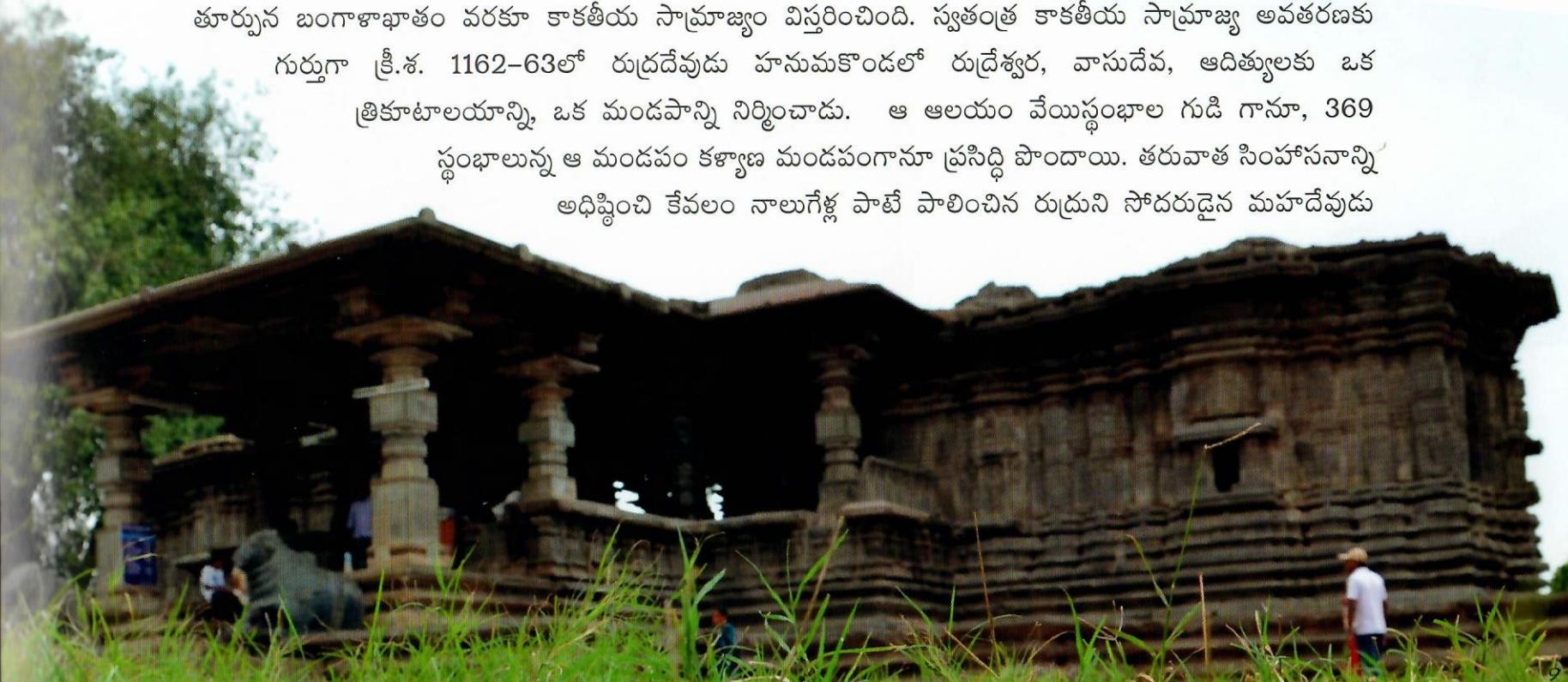

స్వతంత్ర కాకతీయ రాజులు:

రుద్రదేవ మహారాజు (క్రీ.శ. 1158-1195)

రెండో ప్రాలరాజు కుమారుడైన రుద్రదేవుడు స్వతంత్రుడై క్రీ.శ. 1158లో రాజ్యాధికారాన్ని చేపట్టాడు. పాలవాస ప్రాంతంపై పట్టు సాధించి గంగాధర మంత్రిని సబ్బిసాయిర మండలానికి సామంతునిగా నియమించాడు. కందూరు పాలకుడైన భీమదేవచోడుని జయించి అతని సోదరి పద్మావతిని పెళ్ళాడాడు. ఈ యుద్ధంలో సహకరించిన రేచర్ల బేతిరెడ్డి, నామిరెడ్డి సోదరులను ఆమనగల్లు రాజ్యానికి, చెరుకు కేతనేనానిని, బొల్లయరెడ్డిని జమ్ములూరు రాజ్యానికి, గోకర్రుని కందూరు రాజ్యానికి సామంతులుగా నియమించాడు. రుద్రదేవుడు పలనాటి యుద్ధంలో నలగామరాజుకు సహాయమందించి అతనికి విజయాన్ని చేకూర్చాడు. కృష్ణానదికి ఇరువైపుల గల తీరాంధ్ర ప్రాంతాలు, వెలనాటి రాజ్యంలోని కీలకప్రాంతాల పై రుద్రుడు జరిపిన దండయాత్రల్లో చెరుకు, మల్యాల, రేచర్ల, విప్పర్ల, కొమురవెళ్లి సామంత దండనాయకులు పాల్గొన్నారు. క్రీ.శ. 1195లో ఉత్తర సరిహద్దుల్లో నున్న యాదవ రాజులతో జరిగిన యుద్ధంలో రుద్రదేవుడు మరణించాడు. అప్పటికి ఉత్తరాన గోదావరినది నుండి దక్షిణాన శ్రీశైలం వరకూ పదమర బెడదకోట (బీదరీ) నుండి తూర్పున బంగాళాఖాతం వరకూ కాకతీయ సామ్రాజ్యం విస్తరించింది. స్వతంత్ర కాకతీయ సామ్రాజ్య అవతరణకు గుర్తుగా క్రీ.శ. 1162-63లో రుద్రదేవుడు హనుమకౌండలో రుద్రేశ్వర, వాసుదేవ, ఆదిత్యలకు ఒక త్రికూటాలయాన్ని, ఒక మండపాన్ని నిర్మించాడు. ఆ ఆలయం వేయస్థంభాల గుడి గానూ, 369

స్థంభాలున్న ఆ మండపం కళ్యాణ మండపంగానూ ప్రసిద్ధి పొందాయి. తరువాత సింహాసనాన్ని అధిష్టించి కేవలం నాలుగేళ్ల పాటే పాలించిన రుద్రుని సోదరుడైన మహాదేవుడు

దేవగిరి కోట ముట్టడిలో మరణించాడు. అదే సందర్భంగా అతని కుమారుడైన గణపతిదేవుని యాదవరాజైన జైత్రపాలుడు (జైతుగి) బందీగా తీసుకెళ్లాడు.

గణపతిదేవ మహారాజు (క్రీ.శ.1199–1262)

గణపతిదేవుడు బందీగానున్నపుడు కాకతీయ రాజ్యంలోని సామంతులు విజ్యింభించారు. అప్పటికే కాకతీయలు కొలువులో ఉన్న రేచర్ల రుద్రసేనాని చాకచక్కంగా వారిని అణచి శాంతిని నెలకొల్పి విరియాల, మల్యాల, సామంతులతో కలిసి గణపతిదేవున్ని బంధవిముక్తున్ని గావించి కాకతీయ సింహాసనంపై పట్టాభిషిక్తున్ని చేశాడు. ఒకపక్క శత్రువులపై దృష్టి సారిస్తూనే మరోపక్క తన యం(మం)త్రాంగాన్ని బలోపేతం చేసుకొన్నాడు గణపతి దేవుడు.

సింహాసనమధిష్టించిన తొలినాళ్లోనే రాజ్యాన్ని పటిష్టపరచి చుట్టుప్రక్కల భూభాగాలను జయించి సామ్రాజ్యంగా మలచుకొన్న గణపతిదేవుడు, కొత్తగా పట్టణాలు, దేవాలయాలు కట్టించి, చెరువులు త్రవ్యించి కళలకు, కవులకు చేయుతనిచ్చాడు.

తనకు సహకరించిన రుద్రసేనాని శక్తిసామర్థ్యాలను స్వీయంగా చూచిన గణపతిదేవుడు, అతన్ని కాకతీయ సర్వసైన్యాధ్యక్షనిగా నియమించాడు. రేచర్ల వంశకర్త బ్రహ్మాసేనాపతి గొప్ప శారుడు, కాంచీనగరాన్ని జయించి కాకతిరాజ్య రమావల్లభునికి కాంచీ నగర కన్యాలను ఏర్పలక్కితో వివాహ మెనర్చినాడని పాలంపేట శాసనములో రుద్రుడు పేర్కొన్నాడు. ఈ వంశంలో కాటయ, అతని కుమారుడు కామ చమూపతులు (సైన్యాధిపతులు) ప్రసిద్ధులు. కామచమూపతి మంథెన గుండనను జయించాడు. కామచమూపతి కుమారుడు కాట చమూపతి. ఇతడు శివపూజా దురంధరుడు. ఇతని కుమారుడే రుద్రసేనానిగా గుర్తింపు పొందిన రేచర్ల రుద్రిరెడ్డి. రుద్రసేనాని కాకతిరాజ్యం సంక్లోభ స్థితిలో ఉన్నప్పుడు శత్రువుల బారినుండి, అవిధేయులైన సామంతుల తిరుగుబాటు నుండి, రాజ్యాన్ని కాపాడి ‘కాకతిరాజ్య స్థాపనాచార్య’ బిరుదును పొందాడు.

సమర్థ సైన్యాధ్యక్షుడుగా గణపతిదేవుని అభిమానాన్ని చూరగొన్న రేచర్ల రుద్రుడు విధంగా మరోచోట ఎక్కడా లేనట్లు రాజు మెచ్చేట్లు అరుండైన ఆలయాన్ని నిర్మించి చక్రవర్తిని అబ్బారపరచాలనుకొన్నాడు.

గణపతి దేవుడు, నేర్వరి అయిన జాయపసేనానికి సముస్తత పదవిని కట్టబెట్టడు. అయ్యకులానికి చెందిన జాయపసేనాని పిన్నచోడుని పుత్రుడు. వీరిది వెలనాడులోని కొయ్యారు. వీరి పూర్వికులు చందవోలును రాజధానిగా చేసుకొని తెలుగు ప్రాంతాన్ని పాలించిన వెలనాటి చోళులవద్ద ఉన్నతోద్యోగాలు చేశారు. జాయపసేనాని తాత నారాయణ నాయకుడు కృష్ణానది సముద్రంలో కలిసే హంసలదీవి అతడు ఒక నగరాన్ని నిర్మించాడు. కాకతీయ గణపతిదేవుడు క్రీ.శ. 1203లో ఈ ప్రాంతంపై దండత్తినపుడు జాయపసేనాని తండ్రి పిన్నచోడనాయకుని ఓడించి ఈ ప్రాంతాన్ని వశవరచుకొన్నాడు. ఆ తరువాత, వారితో సఖ్యతచేసుకొని పిన్నచోడనాయకుని కుమార్తెలయిన నారమ, పేరములను పెళ్ళిచేసుకొన్నాడు. అప్పటికింకా చిన్నవాడైన జాయపసేనానిపై మక్కువ పెంచుకొని, తన మంత్రి గుండామాత్యుని వద్ద కళల్లో శిక్షణనిప్పించినట్లు తాను రాసిన సృతరత్నావళిలో జాయపసేనాని తెలుపుకున్నాడు. ఇతిన్ని గణపతిదేవుడు, గుంటూరు జిల్లాలోని చేంద్రాలు పాలకునిగానూ, కాకతీయ గజసేనకు అధ్యక్షునిగానూ నియమించాడు.

ఒకవైపు జాయపసేనాని, మరో వైపు రేచర్ల రెడ్డి కుటుంబం నుంచి వచ్చిన రుద్రుని తన కుడి, ఎడమ భుజాలుగా చూచుకొన్నాడు. గణపతి దేవుని కాలంలో సామంతులు, రాణులు, మంత్రులు, సైన్యాధ్యక్షులు, ఉన్నతోద్యోగులు, ధనిక ప్రముఖులు సాంతంగా ఆలయాలు, గ్రామాలు, పట్టణాలను నిర్మించి, చెరువులను, కాలువలను తప్పించారు. అందుకనే, వారు ప్రభువు అడుగు జాడల్లో నడుస్తా అనేక ధార్మిక కార్యమూలకు చేయుతనిచ్చి, ఆయా సందర్భాల్లో వేసిన శాసనాల్లో కాకతీయ గణపతి దేవుని కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా కీర్తించారు. ఈ దేవాలయాలు మధ్యయుగాల రాజకీయ, సామాజిక, సాంస్కృతిక, చరిత్రకు సంబంధించిన అనేక వివరాలను అందిస్తున్నాయి.

అయ్యకులానికి
వీర పూర్వికులు
వ్యక్తిగతిలో దోగ్గాలు
లద్దిని అతడు ఒక
డు జాయపసేనాని
తో సఖ్యతచేసుకొని
కింకా చిస్కవాడైన
ఎప్పించినట్లు తాను
ఉటూరు జిల్లాలోని

తన కుడి, ఎడమ
లు, సైన్యాధ్యక్షులు,
శ్వించి, చెరువులను,
సార్చిక కార్బూమాలకు
రు గణపతి దేవుని
యుగాల రాజకీయ,
అనేక వివరాలను

వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుడు మాండలిక రాజులతో కలిసి కాకతీయ రాజ్యభాగాలను
అక్రమించి స్వతంత్రాన్ని ప్రకటించుకొన్నాడు. ఈలోగా మూడో కుశత్తోంగ చోళుడు
ఓరుగల్లుకోటపై దాడికి సమాయత్తమౌతున్నాడు. ఈ లీపు పరిస్థితుల్లో రేచర్ల రుద్రసేనాని
పూయహోత్సవకంగా దండయాత్రలను సమర్థవంతంగా తిప్పికొట్టాడు. తరువాత గణపతిదేవుడు
ప్రతీకారంతో వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని ఓడించాడు. రేచర్లరుద్రుని మంత్రి అయిన
రాజానాయకుని నేతృత్వంలో ఇందులూరి సోమన సహకారంతో దిగువ గోదావరి
ప్రాంతంలోని కొలను (కొల్లేరు), కోన, చాళుక్య, కళింగ రాజ్యాలను జాయపసేనాని తన
చాకచక్కంతో కాకతీయ రాజ్యంలో విలీనం చేశాడు. ఇందులూరి సోమనను ఆ ప్రాంతానికి
సామంతుడిగా నియమించాడు. చాళుక్య ఇందుశేఖరుడి కుమారుడైన వీరభద్రునికి
తనకూతురు రుద్రమదేవినిచ్చి వివాహం చేసి అల్లుణ్ణి కొలనుపాక ప్రాంత పాలకుడిగా
నియమించాడు. నెల్లారు మనుమసిద్ధి రాజ్యాన్ని కోల్పోగా, తిక్కన సోమయాజి చౌరవ వల్ల
గణపతిదేవుని సహాయంతో అతని రాజ్యాన్ని తిరిగి అతనికిప్పించాడు. తమిళదేశంపై చేసిన
దండయాత్ర లో కాంచిపురాన్ని స్వాధీనం చేసుకొని సామంతభోజుడిని అక్కడ పాలకుడిగా
నియమించాడు. ఈ రాజకీయం నచ్చని పాండ్యరాజు జటావర్ష సుందరపాండ్యుడు,
సామంతభోజున్న కాంచిపుర పాలకునిగా తొలగించి అతని స్థానంలో విజయగండ
గోపాలున్న నియమించాడు. అంతటితో ఆగక నెల్లారు పాలకుడైన మనుమసిద్ధిని
పాండ్యులకు సామంతులుగా ఉండమని ఒత్తిడిచేశాడు. పాండ్యరాజు మనుమసిద్ధి, ఈ
విషయాన్ని గణపతిదేవునికి తెలియజేయగా, గణపతి దేవుడు పంపిన కాకతీయ సైన్యం
పాండ్య సేనాని కొప్పెరుంజింగని ఓడించింది. ఈ వార్త తెలిసిన జటావర్ష
సుందరపాండ్యుడు నెల్లారును ముట్టడించగా, ముత్తుకూరు వద్ద పాండ్య, కాకతీయ
సేనలకు జరిగిన యుద్ధంలో మనుమసిద్ధి మరణించాడు. ఇలా తెలుగు నేలకు నాలుగు
దిక్కుల్లో గల భూభాగాలను జయించిన గణపతి దేవుడు గొప్ప చక్రవర్తిగా రాణించాడు.

గణపతిదేవుని తరువాత ఆయన కూతురు
రుద్రమదేవి (క్రీ.శ. 1262-1290) కాకతీయ సింహాసన
మధ్యస్థించింది. స్త్రీ అయినా రుద్రమదేవి విక్రమ
పరాక్రమాలతో శత్రువులకు సింహాస్యవుంగా మారి,
అద్వితీయ పరిపాలనలందించి సామంత కుటీల నీతికి బలై
నల్లగొండ జిల్లా చందుపట్ల దగ్గర మరణించింది. తరువాత
ఆమె మనుమడైన ప్రతాపరుదుడు క్రీ.శ. 1290 నుంచి
పాలించి కాకతీయ రాజకీయ వారసత్వాన్ని పుణికిపుచ్చుకొని
చక్కని పరిపాలన అందించాడు. కళ్ళుకుట్టిన ధీల్లి సుల్తానుల
మూకమ్మడి దాడుల్లో భాగంగా క్రీ.శ. 1323 లో బందీగా
కొనిపోబడుతూ మార్గం మధ్యలో మరణించటంతో నాలుగు
దిక్కులూ వెలుగులు విరజిమ్మిన కాకతీయ సామ్రాజ్యాన్ని
చీకట్లు కబళించగా అంతరించి పోయింది. రాజ్యం
అంతరించినా రాజన్యపురీవిని కట్టించిన కోటులు,
దేవాలయాలు, మండపాలు, చెక్కించిన శిల్పాలు, త్రప్యించిన
చెరువులు, వేంంచిన శాననాల్లో ఇవ్వటికీ
చూడగల్లతున్నాం. అలా సృష్టించిన దేవాలయాల్లో రామపు
బకటీ.

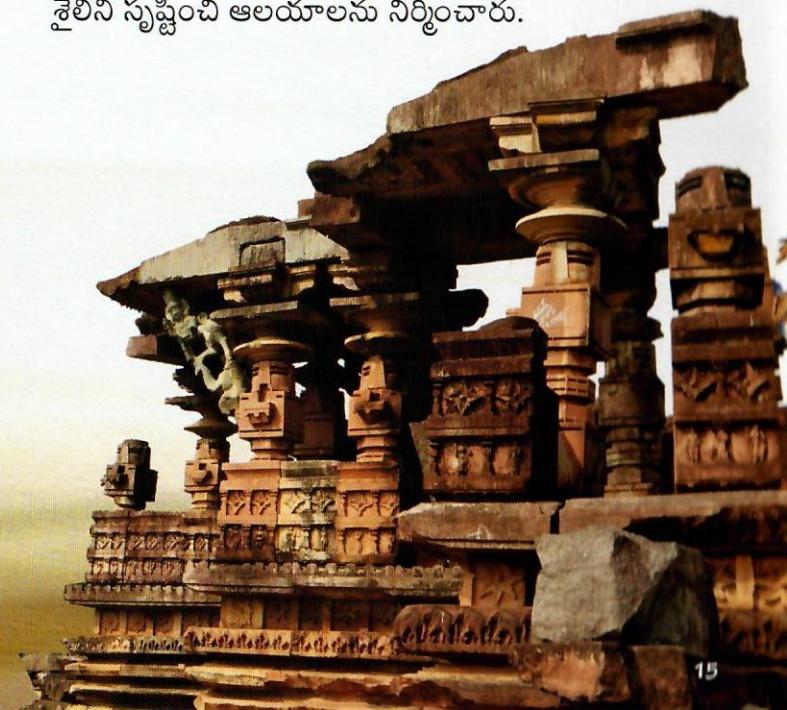

కాకతీయుల దేవాలయాలు

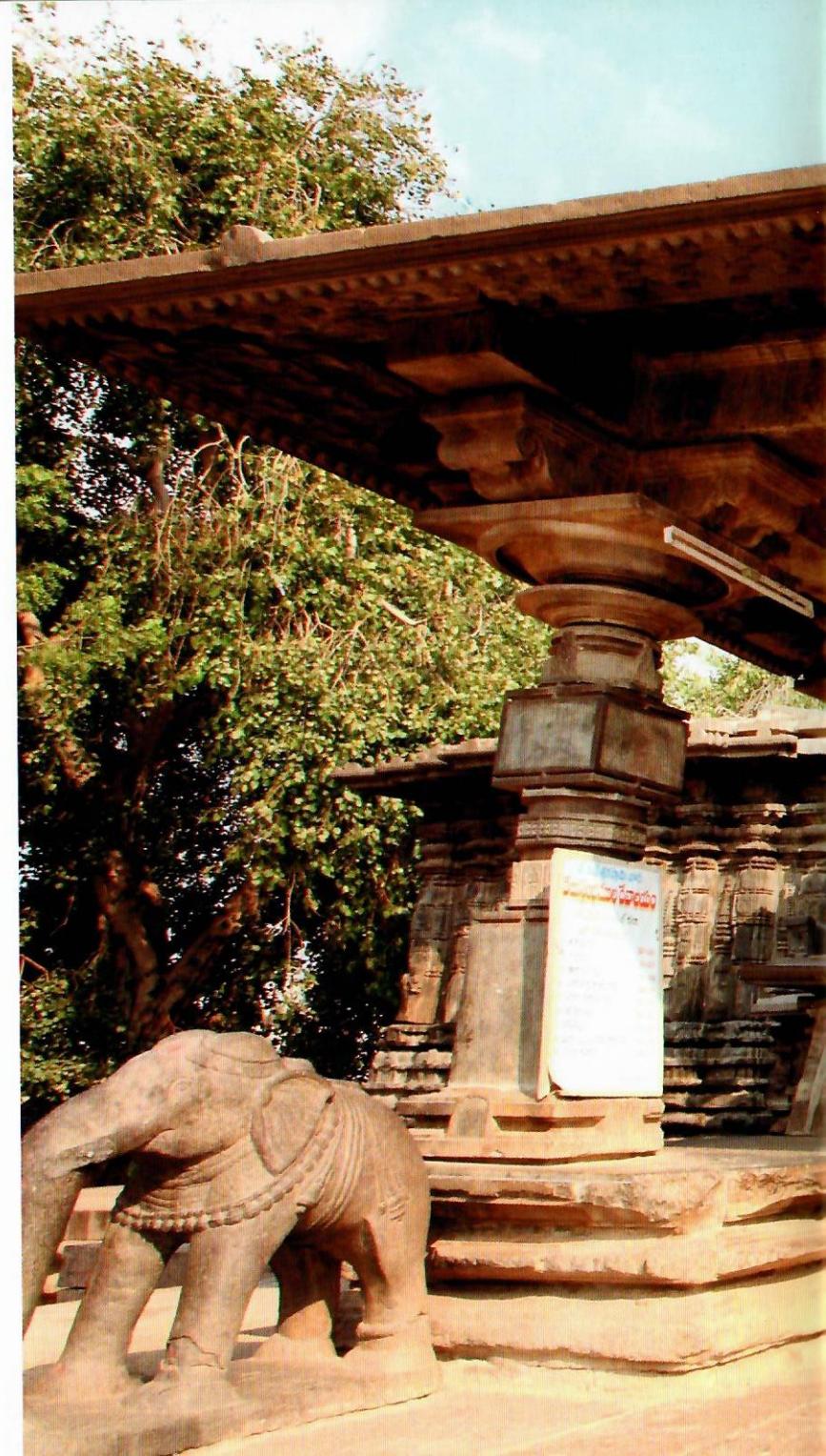
తెలంగాణ రీతిని ప్రతిబింబిస్తున్న కాకతీయ దేవాలయాలు 1500లకు పైగానే ఉన్నాయి. తొలుత నిర్మించిన మొగలిచర్ల, సోమశిల దేవాలయాలు సాదాగా ఒక వరుస రాతితో నుండగా, తరువాత నిర్మించిన ఆలయాలు రెండు వరుసల గోడలతో విశాలంగా నిర్మించబడినాంంగా. కాకతీయు దేవాలయాలు ఏకకూట, ద్వికూట, త్రికూట, పంచకూటాలయాలని విభజించారు. ఒకటి, ఎదురెదురుగా రెండు, ఒకటి మధ్యలో, అటూ ఇటూ చెరొకటి చౌపున మూడు, ఒకటి మధ్యన ప్రక్కన అటూ ఇటూ ఎదురెదురుగా రెండు, రెండు చౌపున మొత్తం ఐదు దేవాలయాలు చక్కటి ఉదాహరణలు. ఇంకా తోరణాలు, (వరంగల్ కోటిలోని కీర్తి తోరణాలు).

ద్వార మండపాలు (రెండంతస్తుల ద్వారమండపం-రామానుజపురం), నందిమండపం (రామపు), శాసన మండపం (రామపు), కళ్యాణ మండపం (హానుమకొండ, గణపురం), కాకతీయ దేవాలయ వాస్తులో ప్రధానాంశాలు. తొలినాళ్ళలో కళ్యాణ చాషుక్య దేవాలయ వాస్తును అనుసరించినా, స్వతంత్రులైన తరువాత తమకంటూ ఒక ప్రత్యేక శైలిని సృష్టించి ఆలయాలను నిర్మించారు.

ప్రధానంగా ప్రస్తావించాల్సిన కాకతీయ దేవాలయాల్లో హనుమకొండలోని వేయిస్తంభాల గుడి (క్రీ.శ.1163), మంథని, బజ్జంకి, కొండపర్తి, నందివడ్డెమాను, ముత్తారం, గోదావరి ఖని, కాళేశ్వరం, నిడికొండ, చంద్రవల్లి, వరంగల్, కట్టాక్షపూరం, రామానుజపురం, బుద్ధపురం, వృటుకూరు ముఖ్యమైనవి.

కాకతీయ రుద్రదేవుని కాలంలో (క్రీ.శ.1163) హనుమకొండలోని వేయిస్తంభాల గుడిగా పిలువబడుతున్న త్రికూటాలయం రుద్ర, వాసుదేవ, ఆదిత్యుల కోసం నిర్మించబడింది. నక్కతాకారపు చిన్న ప్రదక్షిణాపథం, దానిపైన ఒక అధిష్టానం, స్తంభవర్గం, దీని మీద గోడంతా స్తంభాలతో అమర్ఖినట్లు కనిపించే విన్యాసం, మధ్య మధ్య దేవతా శిల్పాలు, చిన్న కపోతమున్న ప్రస్తరంతో చూడముచ్చటగా ఉంటుంది. పైన ఇటుకలతో నిర్మించిన శిఫరాలు పడిపోయాయి. ఇక లోపలికెళిపే, ప్రవేశద్వారానికి ఇరువైపులా కక్షాసనాలు, అధ్యుతమైన శిల్పాలతో చెక్కిన రంగమండపం దాని కప్పు, అర్ధమండప రాతి ద్వారాలపై కిటికీలు, శిల్పాలు, దూలాలపై నటరాజు, నాట్యం చేస్తున్న నరసింహ శిల్పాలు తొలి కాకతీయ శిల్పాల పనితనానికి మచ్చుతునకలు. ఆలయానికి కొంచెం ముందుగా నంది, దాని తరువాత కళ్యాణ మండపం (దానికి 369 స్తంభాలే వున్న వేయిస్తంభాలగుడిగా పేరొచ్చింది) ఉన్నాయి. రుద్రుని తరువాత నిర్మించిన ఆలయాలకు వేయిస్తంభాల గుడి నమూనా ఉపకరించిందనటంలో అతిశయోక్తి లేదు.

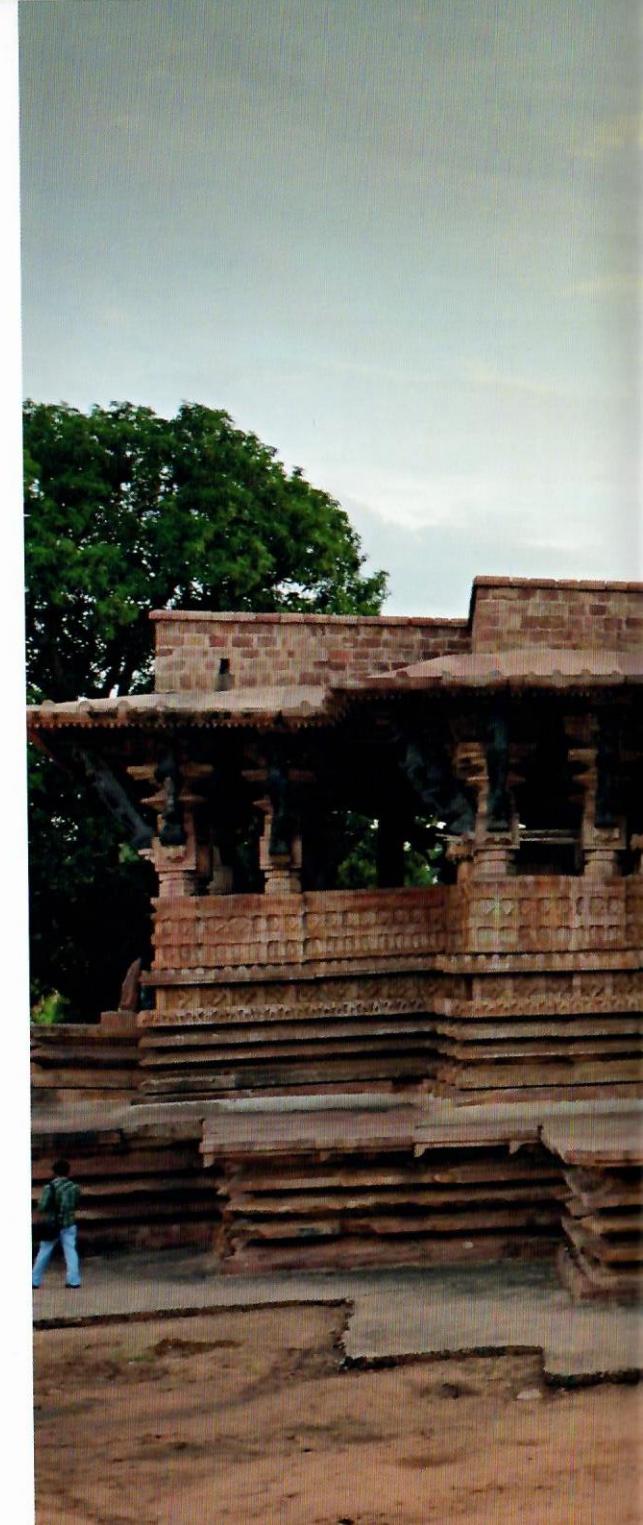

రామప్ప దేవాలయం

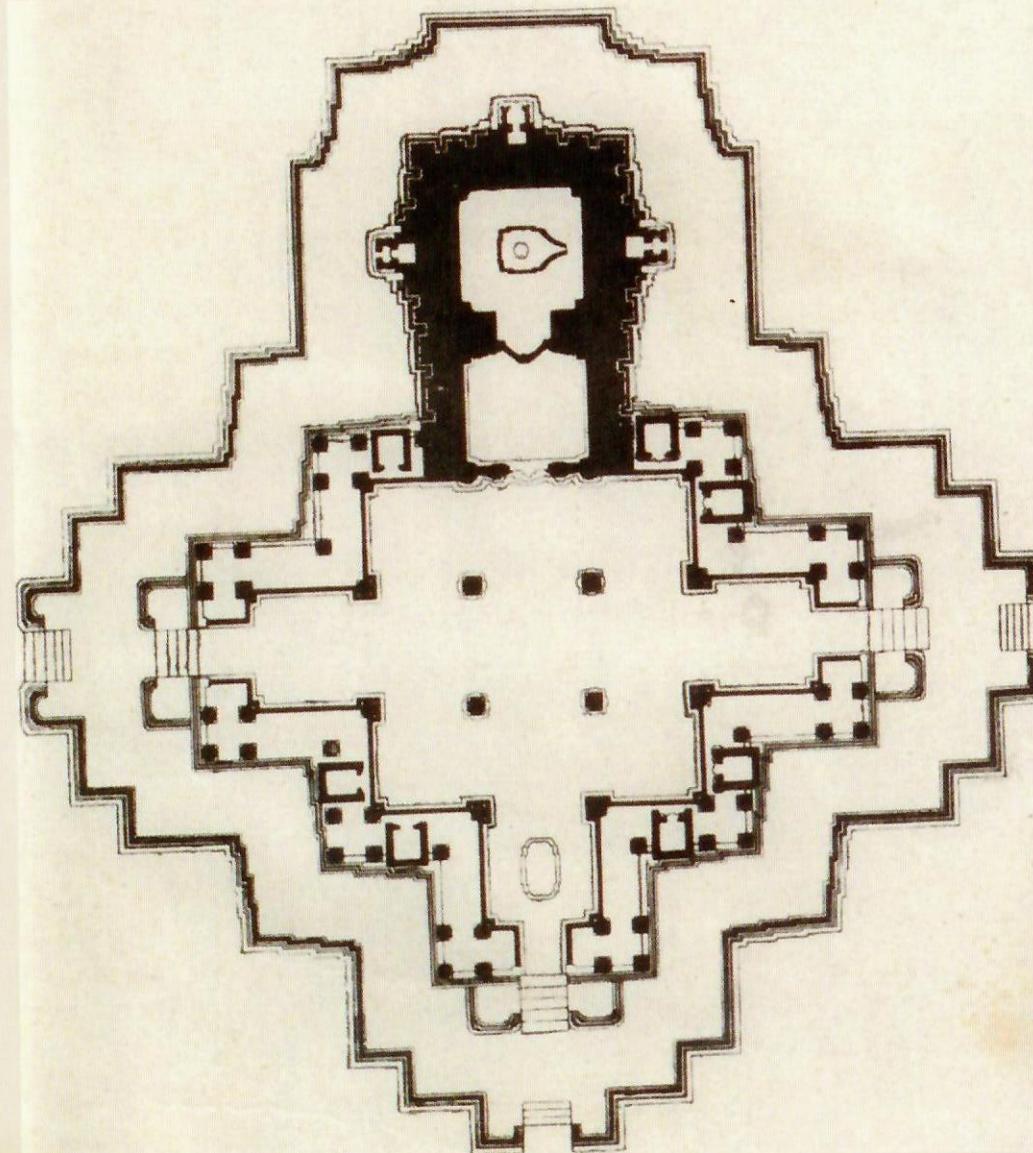
ఈ దేవాలయానికి నిర్మణ సహకారమందించింది రేచర్ల రుద్రుడు. అతడు శివలింగాన్ని ప్రతిష్టించి ఆలయాన్ని తనపేర రుద్రేశ్వరుడని పిలుచుకొన్నాడు. ఇప్పుడు రామలింగేశ్వరుడని పిలుస్తున్నారు.

అయితే ఇంతకీ ఈ దేవాలయానికి రామప్ప దేవాలయమని పేరెలా వచ్చిందో ఖచ్చితమైన ఆధారాలు లేవు. కొందరు గుడి కట్టిన శిల్ప పేరు రామప్ప అనీ, అందుకే ఆ దేవాలయానికి అతని పేరుగ్మీద రామప్ప దేవాలయమని పిలుస్తున్నారని గ్రామస్తులంటారు. మరో చిత్రమేమిటంటే రామప్ప శిల్పిని గణపతిదేవుని కూతురు రాణి రుద్రమ ప్రేమించిదనే కట్టు(వట్టి)కథ ఒకటి ప్రచారంలో వుంది. దీంట్లో ఏమాత్రం నిజం లేదు. ఎందుకంటే క్రీ.శ. 1261లో సింహసనమెక్కి, 1290లో మరణించిన రుద్రమదేవికి ఆలయ నిర్మాణం పూర్తెన 31-3-1213 నాటికి 77 ఏళ్ళ వ్యత్యాసముంది. బహుశ ఆమె అప్పబికింకా పుట్టిందో లేదో కూడా చారిత్రక ఆధారాలు లేవు.

కట్టుకథలను వక్కన పెడితే, గణపతిదేవుని సైన్యాధ్యక్షడిచైన రేచర్ల రుద్రిరెడ్డి (రుద్రుడు) పాలంపేటలో క్రీ.శ.1213లో నిర్మించిన రామప్పదేవాలయం, కాకతీయ దేవాలయాల్లో మణిపూస.

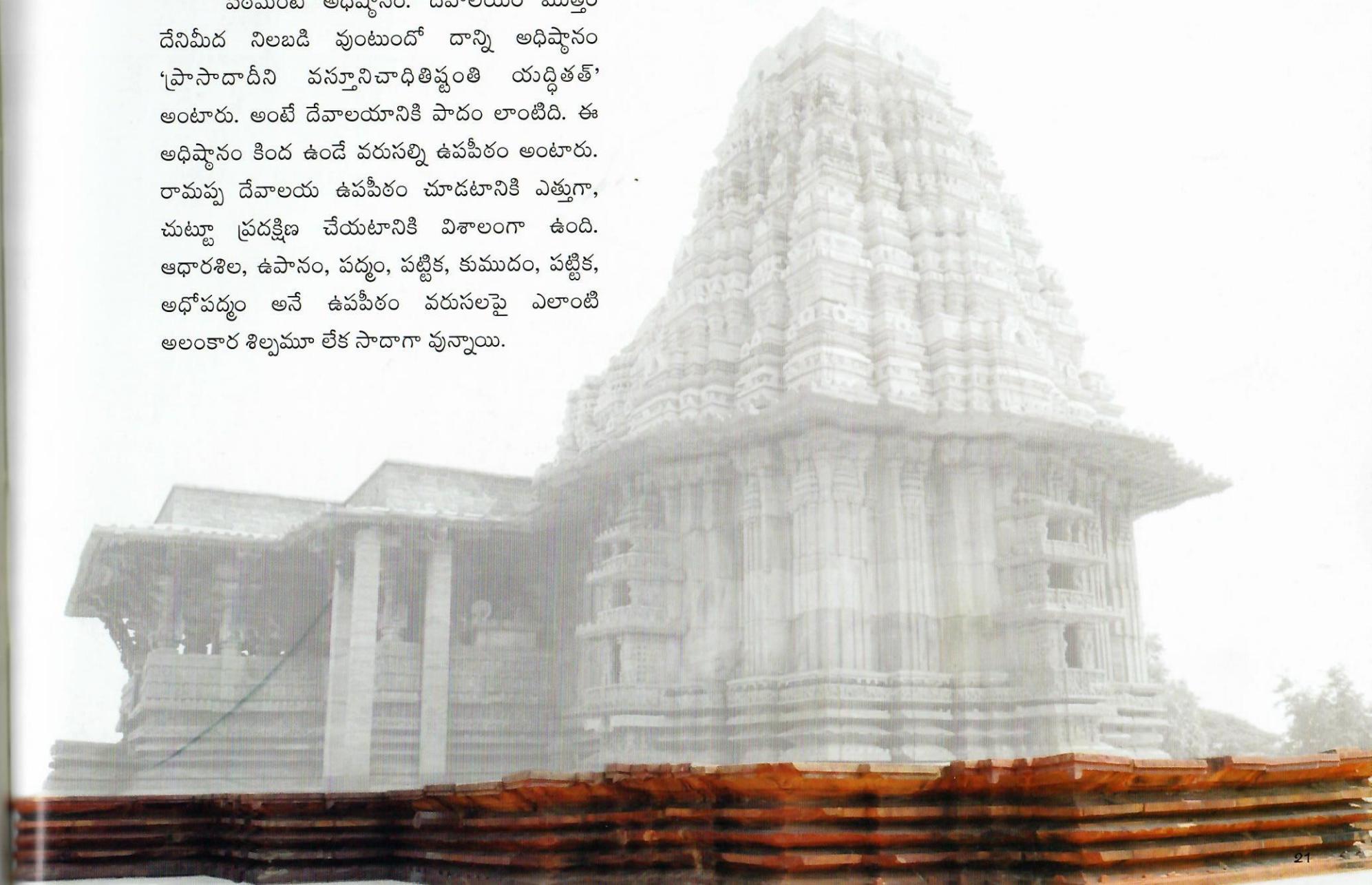

వేంపు అమలక

రామప్ప దేవాలయం
గర్భాలయం, అర్థమండపం,
రంగమండపం, నంది మండపంతో
కుడివైపున కాచేశ్వరాలయం,
కళ్యాణమండపం, ఎడమవైపున
కాటేశ్వరాలయాలతో చుట్టూ
ప్రాకారం నిర్మించబడినది.

ఉపాపీతర

పీరమంటే అధిష్టానం. దేవాలయం మొత్తం
దేనిమీద నిలబడి వుంటుందో దాన్ని అధిష్టానం
'ప్రాసాదాదీని వస్తూనిచాధితిష్టంతి యద్భుతత్త్వం'
అంటారు. అంటే దేవాలయానికి పొదం లాంటిది. ఈ
అధిష్టానం కింద ఉండే వరుసల్ని ఉపహిరం అంటారు.
రామప్ప దేవాలయ ఉపహిరం చూడటానికి ఎత్తగా,
చుట్టూ ప్రదక్షిణ చేయటానికి విశాలంగా ఉంది.
ఆధారశిల, ఉపానం, పద్మం, పట్టిక, కుముదం, పట్టిక,
అధోపద్మం అనే ఉపహిరం వరుసలపై ఎలాంటి
అలంకార శిల్పమూ లేక సాదాగా వున్నాయి.

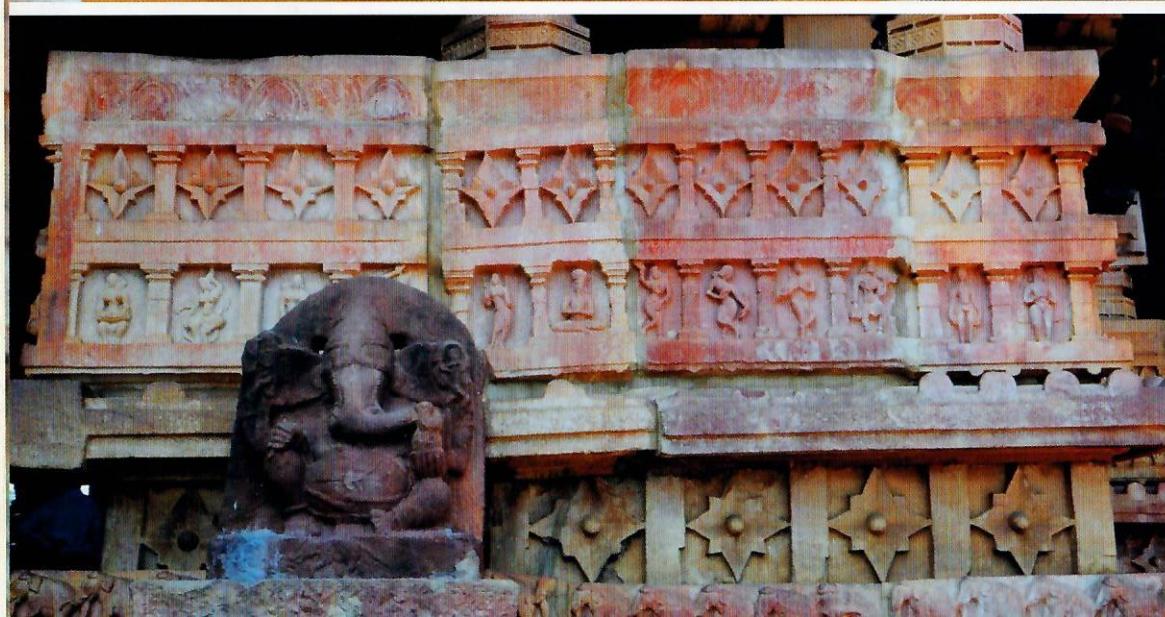

అంధిష్టానర

అది ష్టానానికి ఉపానం, కుముదము, కపోతము దానిపైన ఏనుగుల వరుస (గజధార)లున్నాయి. కపోతం వరుసపై మట్టనికి సమంగా గర్భాలయ, అర్థమండప, రంగమండపాల నేల రాళ్ళ పరచబడినాయి. ఏనుగుల వరుస గల రాంగాపై ఏనుగులు మనిషిపై దాడిచేస్తున్నట్లు, గణపతి, బైరవ, గజలక్ష్మి, మల్లయుద్ధం, సూర్యాదు, మకరం (మొసలి), వ్యాఖాలున్నాయి.

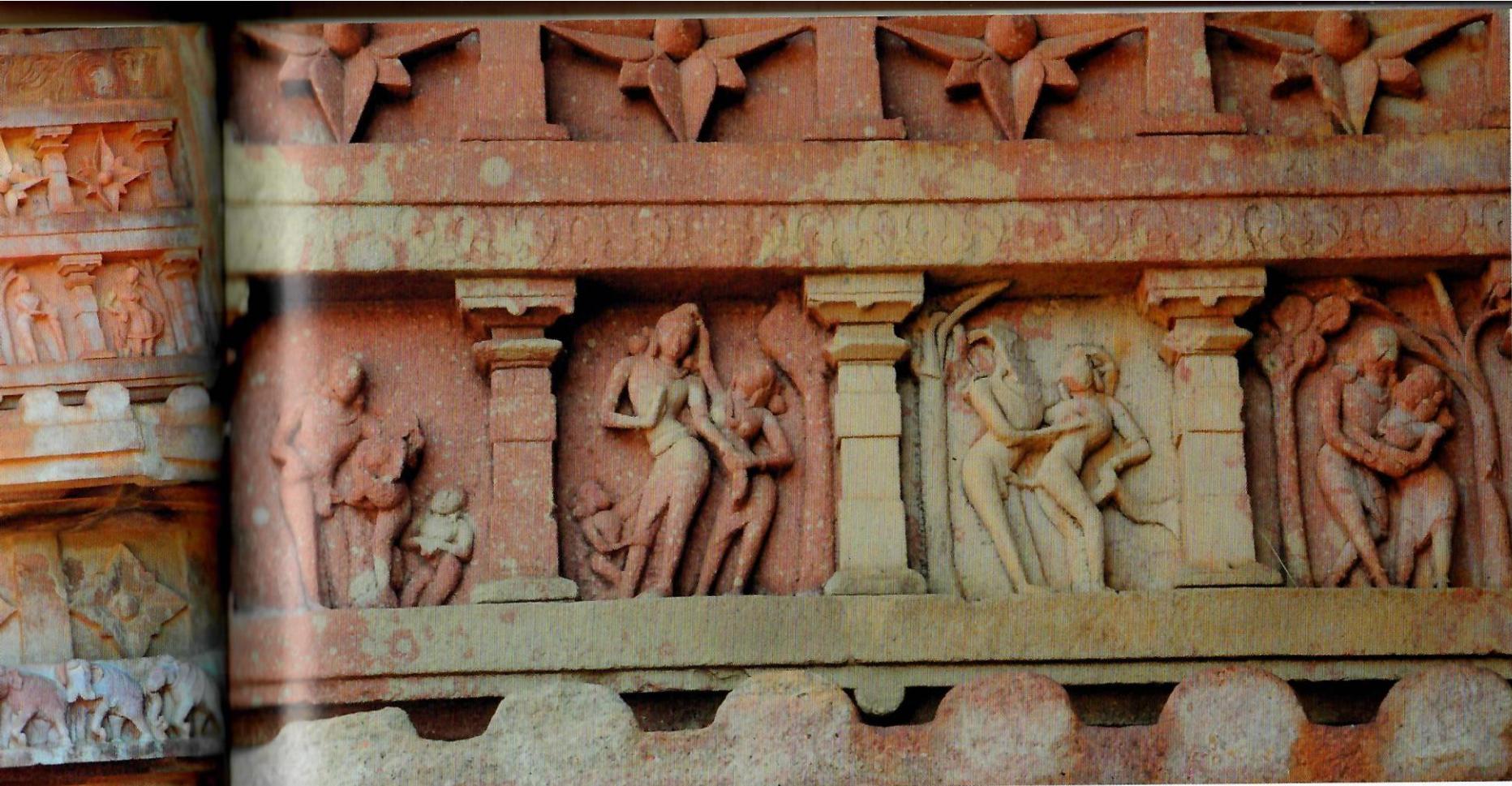

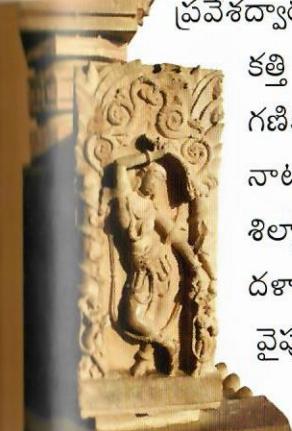
క్షోన్నాలు (ఆనుకొని కూర్చోట్టానికి
విలుగా విట్టవాలు పిట్టగోడలు)

దేవాలయ రంగమండప అధిష్టానంపై గల ఏనుగుల
వరుసలున్న రాయపైన నిలువుగా ఒక పిట్టగోడ లాంటి రాయ
వుంది. దీనిని క్షోన్నాలం (ఆనుకొని కూర్చోట్టానికి) అంటారు.
మండపం లోపల ఒక మూడువరుసల వేదిక, దానిపై భక్తులు
కూర్చుండటానికి అరుగుగా ఉపయోగపడుతుంది. తూర్పువైపు

కూర్మాణవి కులు)

గృనంపై గల ఏనుగుల
ఉట్టగోడ లాంటి రాయి
(సౌంధానికి) అంటారు.
నేదిక, దానిపై భక్తులు
ఉండుతుంది. తూర్పుషైపు

ప్రవేశద్వారం నుంచి రంగమండపం అరుగుపైన 20కళాసన ఘలకాలున్నాయి. వాటిపై జైనతీర్థంకరులు, దాలు
కత్తి పట్టిన యోధులు, నాట్యగణపతి, చామరథారి, విల్యు, బాణం పట్టుకొన్న వేటగత్తె, భటులు, భైరవుడు,
గణిక, వేణుగోపాల, మల్లయుద్ధ దృశ్యాలు, సాలభంజిక (కొమ్మను పట్టుకొని వయ్యారంగా నిలబడిన స్త్రీ)
నాట్యగత్తెలు, అటూ ఇటూ మదైలను వాయిస్తున్న వాద్యగాండ్లు, నాగిని, సూర్య, శృంగార-మైథున
శిల్పాలు, సగ్గంగా వున్న బుఱి పుంగవులు, శివభక్తులు, భటుల బొమ్మలున్నాయి. మధ్యమధ్యలో నాలుగు
దళాల పద్మాలు, పట్టీలు వున్నాయి. ఈ కళాసనాలను వెనకగోడగా చేసుకొని రంగమండపంలోపలి
వైపునచుట్టూ ఏదు చిన్న దేవాలయాలున్నాయి. రెండింటిలో మాత్రం దేవి, గణపతి విగ్రహాలున్నాయి.
కేవలం కాకతీయుల దేవాలయ రంగమంటపాల్లోనే ఇలాంటి చిన్న దేవాలయాలు

పరివారాలయాలుగా వుండటం గమనించాల్సిన విషయం.

పాదవర్గం (గోడభాగం)

అధిష్టానం పైన ఉండే దేవాలయ గోడభాగాన్ని పాదవర్గం అంటారు. రామపు దేవాలయ గర్భాలయ, అర్థమండపాల వరకూ వున్న గోడభాగం, కింద వేదిక, పొడవాటి స్తంభభాగం, దానిపైన కలశం, ఘలిక, పద్మం, పోదిక (బోదె) వున్నాయి. అడ్డంగా చూస్తే ఒకవైపు నుంచి మరోవైపుకు కర్రకూటం, అహార, పంజర, ముఖశాల మళ్ళీ పంజర, అహార, కర్రకూటాల అమరిక వుంది. ముఖశాల మధ్యభాగంలో మూడంచెలున్న కోప్పము, దానిపై శిఖరం, కోప్పం పక్క గోడలకు స్వస్తిభద్ర కిటికీలు, ఒక్క అంచెకు కపోతం, వ్యాశ వర్గాలున్నాయి. కోప్పం కింద గజధార, దానికింద యధావిధిగా అధిష్టానం ముందుకు పొడుచుకొచ్చాయి. కుముద భాగం మధ్యలోచక్కటి నంది విగ్రహం వుంది. నంది కేవలం శివుని వాహనమే కాదు. వ్యవసాయానికి తోడ్పడి తిండి గింజలందించేదిగాబట్టి దానిపట్ల కాకతీయులు మక్కుఫ పెంచుకొన్నారు. గర్భాలయ గోడల ముఖశాల మధ్యలో మూడువైపులా మూడు కోప్పాలున్నాయి. కర్రకూట, అహార భాగాల్లో రెండు స్తంభాల కోప్పాలపై మూడంతస్తుల విమానముంది.

వరకూ వున్న
ప్రవైపు నుంచి
రాడంచెలున్న
ర, దానికింద
ఎ వాహనమే
ముఖశాల

ప్రస్తరం (చూరుగల కట్టు)

గర్భాలయం, అర్ధమండపం,
రంగమండపంపైన గోడలపై వర్షం నీరు
పడకుండా బాగా వెదల్చైన ప్రస్తర
కపోత(చూరు)ముంది. కిందనుంచి
చూచేవారికి కొయ్యుతో బాడిసెఁఁలిపెట్టి
పట్టీలు,బడ్డెలు, చివర చూరునుంచే వర్షపు
బిందువుల మాదిరి బొంగరం లాంటి రాతి
బుడిపెలను చెక్కారు. ఈ బుడిపెలనే
సమరాంగణ సూత్రధారమనే శిల్పశాస్త్రాన్ని
రచించిన భోజమహారాజు (క్రీ.శ.11వ
శతాబ్ది) రుఫారావళి అని పిలిచారు.
అంటేచూరు నుంచి రాలే చిటుక్కు
చిటుక్కు వానచుక్కలని అర్థం. కపోతం
కింద ఉత్తరమనే (దూలం) వరుస, కపోతం
పైన వ్యాశమనే వరుస వున్నాయి.

శఖరం (విష్ణువు)

కప్పు వరకూ రాతితో కట్టిన రామపు దేవాలయ ప్రస్తరం పైన ఇటుకలతో కట్టిన మూడంతస్తుల విమానముంది. అనేక రకాల కొలతలతో నిర్మించినందున దీన్ని విమాన (నానా మానవిధానత్వాత్) విమానం పరికల్పయేత్తి) మన్మారు. కాకతీయుల కాలపు విమానం శిథిలమైతే నలబై ఎళ్ళక్రితం పునర్నిర్మించారు. కూటకోట లక్షణం ద్రావిడ పద్ధతిలో కట్టిన విమాన శిఖరం చదరంగా వుంది దానిపైన కలశముంది. విమానం ముందు భాగాన అర్ధమండపంపైన రెండో అంతస్తు వరకూ ఉన్న కట్టడాన్ని శుకనాసి (చిలుకముక్కు) అంటారు.

విషాది తేలీ ఇంకల

సకల విద్యాప్రవీణలు, ప్రయోగశిల్పులైన రామపుశిల్పులు అప్పటికే పెద్దపెద్ద బండరాళ్ళతో బరువెక్కిన దేవాలయానికి మరింత బరువు కాకూడదని, గర్భగుడిపై విమూనాన్ని నీళలో తేలే ఇటుకలతో నిర్మించి, నిర్మాణరంగంలో యావత్త భారతదేశంలోనే తమకెవరూ సాటిరారన్న విషయాన్ని రుజువు చేశారు. బాగాదంచిన బంకమట్టికి తుమ్ము చెక్కు, కరక్కాయ తొక్కలనాడించి నీళను, వట్టివేళను, ఊకను కలిపి పోతపోల్చి కాల్పంచాన ఆ ఇటుకలు అంత తేలికెనాయి. ఇది కాకతీయ ఇటుకల ప్రత్యేకత.

రంగమండపం

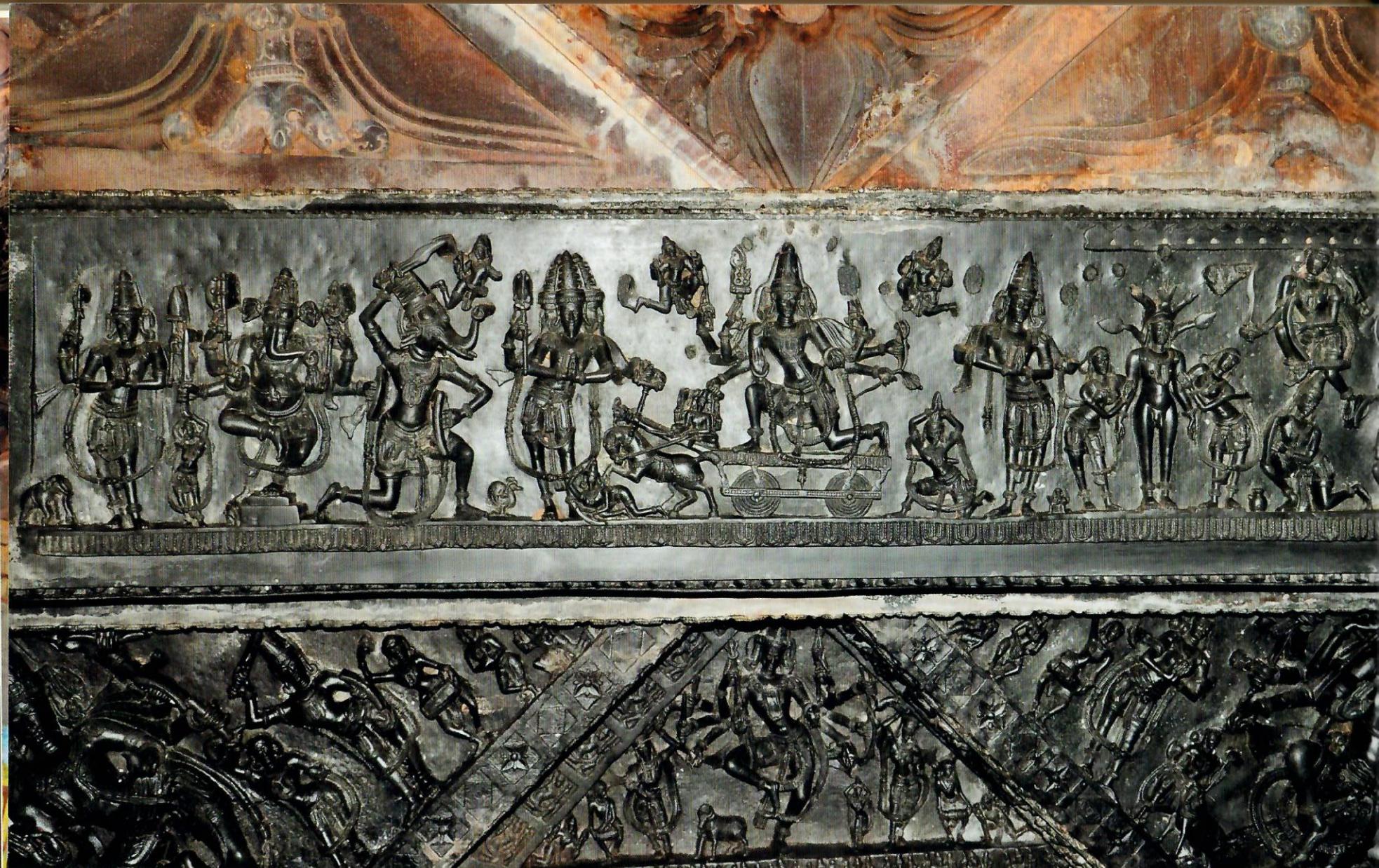
రామప్ప దేవాలయ గర్భగృహం, అర్థమండపం తరువాత వున్నచదరపు మండపాన్ని రంగమండపమంటారు. దీనికి మూడువైపులా భక్తులు లోనికి రావడానికి దారులున్నాయి. దేవుని విగ్రహానికి చేసే ఆలంకరణలను అంగభోగమని, రంగశిలనుంచి అర్పించే నాట్యాన్ని రంగభోగమని రెండింటినీ కలిపి అంగరంగ భోగాలని అంటారు. ఈ మండపంలో మధ్యన ఎత్తైన నాలుగు ప్రధాన స్తంభాలు, చుట్టూ వేదిక మీద కురచస్తంభాలు వున్నాయి. కపోతం వంగిపోతుంటే అప్పటి పురావస్తు శాఖ సంచాలకులు డా॥ గులాం యజ్ఞాని చుట్టూ అదే సాదాగా చెక్కించిన రాళ్ళతో స్తంభాలెత్తించాడు. దానిపై నున్న వ్యాప వర్గం శిధిలమైతే దాన్ని కూడా రాతితో పిట్టగోడ మాదిరిగా కట్టించాడు. నిజానికి కాకతీయుల పిట్టగోడ ప్రదాన ఆలయాన్ని పోలిన చిన్న ఆలయాల వరుస వుంటుంది.

రంగమండప స్తుంభాలపై జిల్లార

రంగమండపం మధ్యనున్న నాలుగు స్తుంభాలు, దూలాలు, కప్పు రాళ్ళను నల్ల శాసవు రాతితో ముఖం కనిపించేంత నగిషీగా చెక్కారు. ఆగ్నేయంలో వున్న స్తుంభానికి కీంద అశ్వపాదం, స్తుంభభాగం దానిపై నాట్య గణపతి, ఎకచెక్కొలాడుతూ శృంగారం భంగిమల్లో నున్న దంపతులు, ఒక సైనికుడు, అతని భార్య (రామపు దేవాలయ పుస్తక రచయిత శ్రీ మందల మల్లారెడ్డి ఈ శిల్పాన్ని రేచర్ల రుద్రసేనాని అతని భార్యగా వర్రించారు). నాట్య గత్తెలున్నారు. సైరుతిలోనున్న స్తుంభంపైన నాట్య గత్తెలు, రత్న మన్మథ, అమృత మధన దృశ్యాలు, వాయువ్య స్తుంభం మీద గోపికా వృస్తాపహరణం, నాట్యగాట్టు, శశాస్య స్తుంభంపై డిజైన్లు వున్నాయి. స్తుంభాలపైన కలశం, దాడి, ఘలికా పద్మాలను బంగారు పనిచేసే కంసాలులు తీర్చి దిద్దారా అన్నట్లుంది. దానిపై నాలుగు వైపులా నాలుగు ముఖాలన్న బోడె వున్నాయి

రంగమండప దూలాలు

బోదెలపైన గల దూలాలపై కూడా వెన్నతో తీర్చిదిద్దినట్టుగా లెక్కలేనన్ని దేవతా మూర్తుల్ని సులువుగా చెక్కారు. తూర్పు పైపు దూలం ఎదురుగా శివ కల్యాణసుందరమూర్తి, దూలం కిందవైపునబ్రహ్మ, విష్ణువుల మధ్య నర్తనమాడుతున్న నటరాజు, ఏకాదశ

రుద్రులు, లోపలి పైపు త్రిపుర సంహరమూర్తి, దక్షిణం పైపు దూలంపై ఎదురుగా, నందీశ్వర, బ్రహ్మ, విష్ణు, వాహనాలపైనున్న దిక్కాలకులు, సప్తరఘులు, దూలం కిందవైపు న గజసురసంహరమూర్తి, లోపలిపైపు అమృతకలశానికి అటూ ఇటూ దేవతలు, పడమర దూలం ఎదురుగా దేవతా శిల్పాలు,

దూలం కిందవైపున దిక్కాలకుల మధ్య నటరాజు, లోపలి వైపు సాగరమధన దృశ్యం, ఉత్తరం వైపున దూలంపై ఎదురుగా రుషులు, కిందవైపు గజాసుర సంహరమూర్తి, లోపల రామరావడి యుద్ధ దృశ్యాలు రమణీయంగా మలిచారు. దూలాలపైన మధ్యలో (మూలరాళ్ళు) కోణవట్ట, చదరవట్టాల(చదరపు రాళ్ళు)పై దిక్కాల శిల్పాలు, మధ్యన నటరాజశిల్పం చూపరుల దృష్టినిమరల్చుటమే కాక మెడనాప్పిని కూడా కలిగిస్తుంది. ఎందుకంటే ఏ శిల్పానికి ఆ శిల్పం అద్వీతీయం.

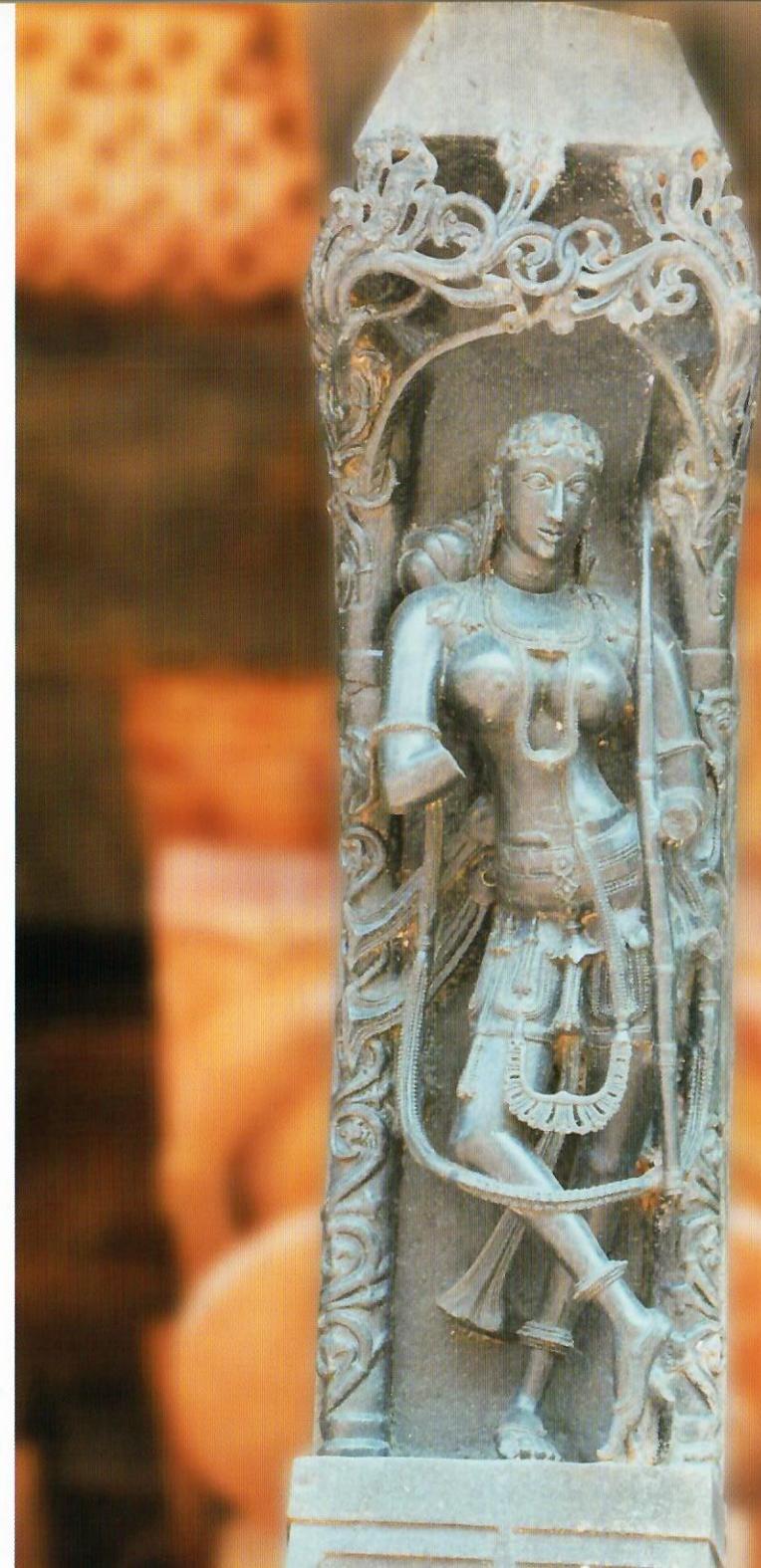

శుంభాలు-దూలాల మధ్య మదనిక - నాగిని శిల్పాలు

రంగమండప కళాసనాల వెనుక వేదికపై నిలబెట్టిన కురచష్టంభాలున్నాయి గదా! వాటి వెలపలి వైపు నుంచి దూలాల బోడె భాగాల్లోకి నల్ల శానపురాతితో చెక్కిన ఏనుగుపైనున్న యాళి - గజుకేసరి (సీంహాన్ని పోలిన ఉపోత్యక జంతువు) శిల్పాలు, నాగినీ, మదనికా శిల్పాలున్నాయి. చక్కటి అంగసొష్టపంతో వొంపుసాంపులు, హాయలూ, వయ్యారాల కలపబోతగా తీర్చి దిద్దిన అలనాటి సుందరీమణిలు కాకతీయుల కాలపు అందమైన యువతుల రూపలూవణ్ణానికి ప్రతిభింబాలు. సల్లశానపు రాతిలో చెక్కిన రంగమండప వాయువ్యభాగంలో ఐదు గజుకేసరి శిల్పాలు, తరువాత తూర్పు ద్వారానికి రెండు వైపులా ఇద్దరేసి నాట్యగత్తెలు, నాగినులు, మద్దెల వాయిస్తున్న యువతులు. తూర్పువైపు ద్వారానికి ఎడమవైపున్న

యువతి ఎత్తు మడమల చెప్పులతో ఫ్ర్యాషణలో ప్రైంబి అందగత్తెల్లి తలదనే రీతిలో ఉంది. మరో యువతి వంటిపై జారిపోతున్న అంబాయిదరీ అల్లికలు, అప్పబికి కొంగాత్త డిశైన్లు అద్భుతున్న బట్టలతో అందమంతా తన సాంతమేనవుట్లు ఆనందాన్ని వ్యక్తం చేస్తుంది. ఈ సుందరీమణిల తలపై వెంట్లుకలను కూడా అందంగా అలంకరించుకొన్నట్టిరు, చెవులకు పెద్దసైజు గుండ్రటి దిర్ఘలు, నాజూకైన బంగారు నగలు, నాట్య భంగిమలు, ఆ సాగసుగత్తెల మాటేమోగాని చేయి తిరిగిన శిల్పుల పనితనానికి నిదర్శనాలు. అంగాంగానికి పొందుపరచిన ఆభరణాలతో అప్పరనలను సైతం కవ్వించి, అలంకరణలో, అందంలో తమకు సాటిరాదన్న గర్వింతో సవాళ్ళు విసురుతూ, తెలంగాణ ప్రాంత యువతులు మొదటి సుంచి ఆధునిక నాగరికతకూ, ప్రేమికులని (సాందర్భపొసకులని) రుజువుచేస్తున్నాయి.

36

37

ద్వారసాభలు

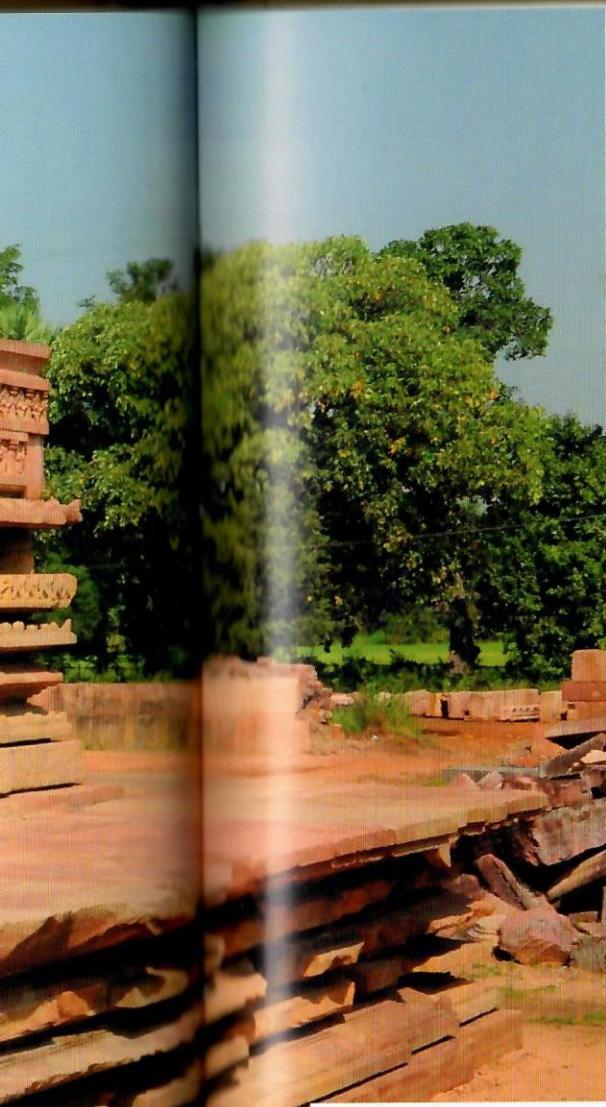
గర్భాలయంలో ప్రతిష్టితమైన రుద్రేశ్వరుని దర్శించాలనుకొన్నాడు. ఒకటీ రెండూ శృంగార శిల్పాలు అందరిదృష్టిని ఆకర్షిస్తాంఱి. అప్పరూపంగా చెక్కిన ద్వారబంధాలు, వాటి శాఖలు, కింద నుందరవైన శిల్పాలు వేటగత్తెలపాట్లు, లోనికి వెలుతురు రావటానికి కిటికీలు, కిటికీ కళ్ళపై అలనాటి నాట్యభంగిమలు (కరణాలు) అభినయ, సృత్యరీతులు మనల్ని మంత్రముగ్గల్ని చేస్తాయి. బహుశా రేచర్ల రుద్రుడు, జాయపనేనాని సహవాసం వల్ల అబ్బిన నాట్యభిరుచిని ఇక్కడ తెలియజెప్పు కొన్నాడేమో! ద్వార బంధాల కిందున్న గడపపై రమణీయ శిల్పం, పైనున్న పతంగంపై నటరాజు తాండవం చూపరులను మమేకం చేస్తుంది. ఇక్కడ మలచిన

నాట్య భంగిమలను, జాయపేసేనాని రచించిన సృత్త రత్నావళిలోని నాట్య సంప్రదాయాలను తులనాత్మక పరిశీలనచేసి పరిశోధించిన ఎన్నో నాట్య విశేషాలను డా॥ నటరాజ కృష్ణ బయటి ప్రపంచానికి తెలియజెప్పటానికి 1985లో రామప్ప దేవాలయ ప్రాంగణంలో పేరిణి సృత్యప్రకియను వేలమంది సమక్షంలో ప్రదర్శించాడు.

నరణి ఖరడపర

దేవాలయ దర్శనమైన తరువాత రంగమండపం బయటికొచ్చిన వారికి, తంజావూరు బృహదీశ్వరాలయంలో మాదిరిగా వ్యవసాయం పట్టమక్కువ గల కాకతీయ రాజుల అభిమతానికి మచ్చుతునకగా, దుక్కిష్టపడ్డపట్ల గల మమకారాన్నంతా కలిపి చెక్కించుకొన్న నందిని ప్రతిష్ఠించిన నందిమండపం, అటు అంతకుముందు కళ్యాణి చాశుక్కుల దేవాలయాల్లోగానీ, లేక అప్పటివరకూ కట్టిన కాకతీయదేవాలయాల్లోనూ ఎక్కడా లేనట్లు విలక్షణ వాస్తుశైలిలో నిర్మించారు. హందాగా పదుకున్న నందిపై పట్టెడలు, నగలను, శిల్యాలూ-కంసాలులూ కలిపి చెక్కారా అనుట్టునాయి.

కాటీశ్వరాలయం

రామపు దేవాలయానికి ఎడమ వైపుగా, అర్ధమండప, గర్భాలయం, మహమండపాలతో నున్న కాటీశ్వరాలయాన్ని రుద్రసేనాని తన తండ్రి కాత్రిడ్జి పేర నిర్మించాడు. చుట్టూ చిన్న ప్రదక్షిణ పథంగా వున్న ఉపపీఠం దానిపై చిన్న అధిష్టానం, పాదవర్గం, ప్రస్తర కపోతం, దానిపైన ఒక్క అంతస్త వరకు మిగిలి వున్న ఇటుకరాతి శిథిల విమానం, కొంచెం ఎత్తైన అధిష్టానం, దానిపై కళ్ళాసనాలతో ఉన్న రంగమండపం, ప్రవేశం దగ్గర అటూ ఇటూ శిథిలమైనా పదిలంగా మెట్లక్కుండని

భక్తులను ఆహ్వానిస్తున్న రెండు ఏనుగులతో చూడముచ్చుటగా ఉంది.

రంగమండపంలో 16 స్తంభాలు, ద్వారరబంధాలపై స్వస్తిభద్రజాలకాలతో రామపు ప్రధానాలయానికి తగ్గట్టుగా నిర్మించబడింది. ముందున్న మెట్లకు అటూ ఇటూ పొందికగా వున్న అధిష్టాన భాగాలను సంస్కరితంలో గజహస్తాలనీ ఆలంబన బాహులనీ అంటారు.

కాపైశ్వరాలయం

రామప్ప దేవాలయానికి నైరుతి దిక్కులో నిర్మించిన కామేశ్వరాలయం చిన్న ఉపాంధరం, సాదాగోడలు, దానిపై చిన్న కపోతం, వ్యాళ వర్గాలున్నాయి. ముందుభాగంలో అటూ ఇటూ రెండు కక్షాసనాలుండటం గమనించదగ్గ విషయం. ద్వారబంధాలు కాకతీయ శిల్ప వైశిష్ట్యాన్ని తెలియజేస్తున్నాయి.

కల్యాణమండపం

రామప్ప ఆలయ దక్షిణ భాగంలో ప్రాకారానికి
మధ్యగల కల్యాణమండపం శిథిలమైపోగా భారత
పురాతత్వ సర్వేకణ శాఖ పదిలపరుస్తుంది.

ప్రాకారం

ఆలయాలను అపురూపంగా కట్టించిన రుద్రుడు వాటి భద్రతనగురించి కూడా ఆలోచించాడు. ఆలయాల భద్రతతో పాటు పచ్చటిపరిసరాల నడుమ అందం ఇనుమడించేటట్లు (రక్షార్థం మున్నతార్థంచ శోభనార్థం ప్రాకారం ప్రకల్పయేత్) చుట్టూ ఎత్తైన విశాలమైన ప్రాకారాన్ని నిర్మించాడు. తూర్పు, పడమర, దక్షిణ దిక్కుల్లో ప్రవేశ ద్వారాలను కల్పించాడు. ప్రాకారం దృఢంగా ఉండటానికి రెండు వశుపలతో గోడనుకట్టి, ఆ వరుసల మధ్య మట్టితో నింపి, పైన కప్పునూ, దానిపై అందంకోసం కలశాలను తలపించే కోడిపూంజు తలపె ఉండే చరుపు జాట్లు నీర్మిలో నిర్మించాడు.

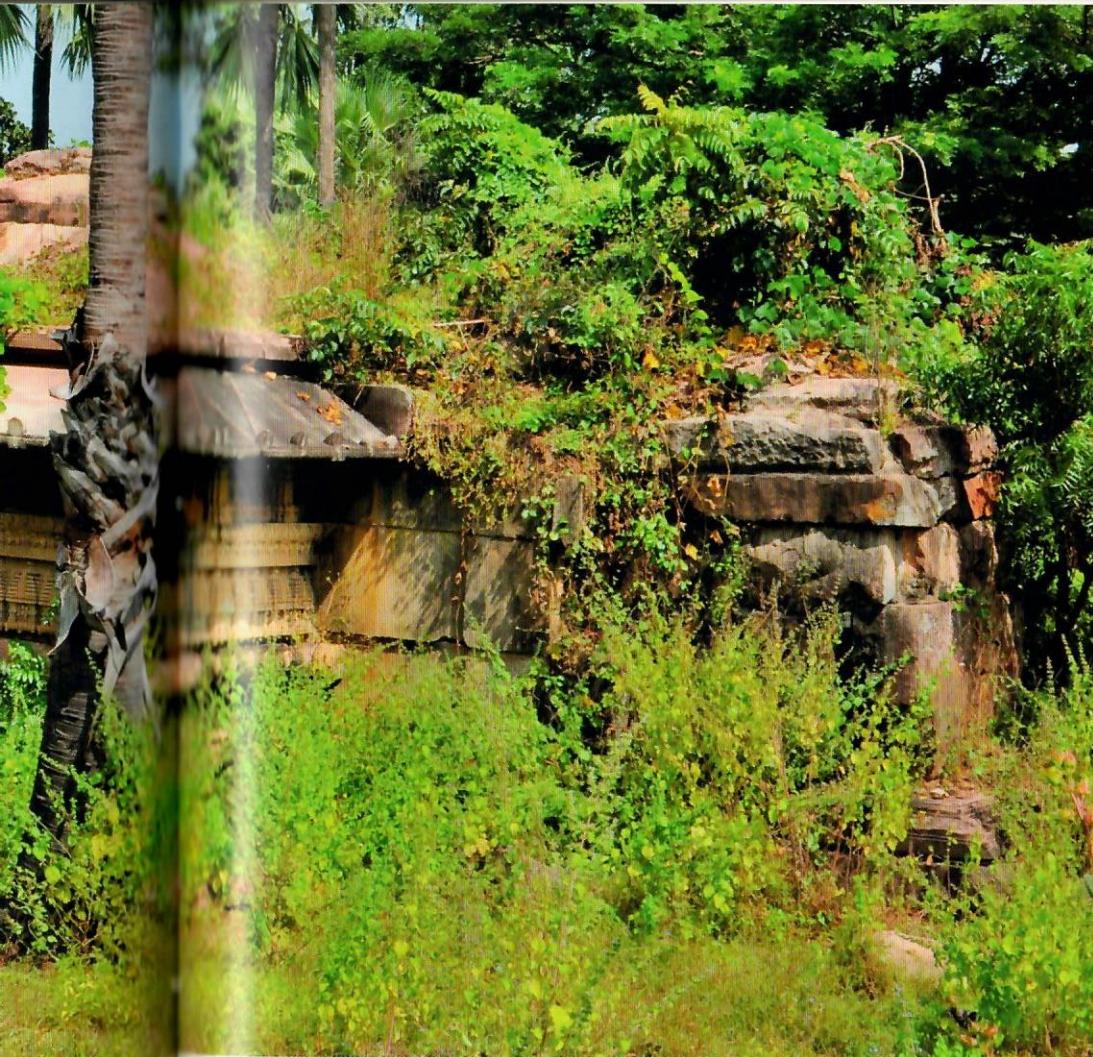

ఇతర దేవాలయాలు

రామపుకు వైరుతి దిక్కులో 100 గజాల దూరంలో ఒక త్రికూటాలయం, వాయువ్యంలో చాశుక్య రీతిలో నిర్మించిన ఆలయం, చెరువుకట్టపై కుడివైపున కొండగట్టున మరో ఆలయం, చెరువుకట్ట ఎదుమవైపు ఒక త్రికూటాలయం, మరో ఏక కూటాలయాలు శిథిలమైనా చూడదగ్గ కట్టడాలు.

అపురూపమే కాక అరుదైన రామపు దేవాలయ సముదాయం మధ్యయుగపు రాజవంశ లీవిని అపుటి వాస్తు శిల్ప వైవిధ్యాన్ని నాటి శిల్పుల హాస్తకళా లాఘువానికి అద్వంపదుతూ ప్రపంచ వారసత్వ కట్టడాల జాబితాలో కొంచెం చోటుకోసం ఎదురుచూస్తుంది.

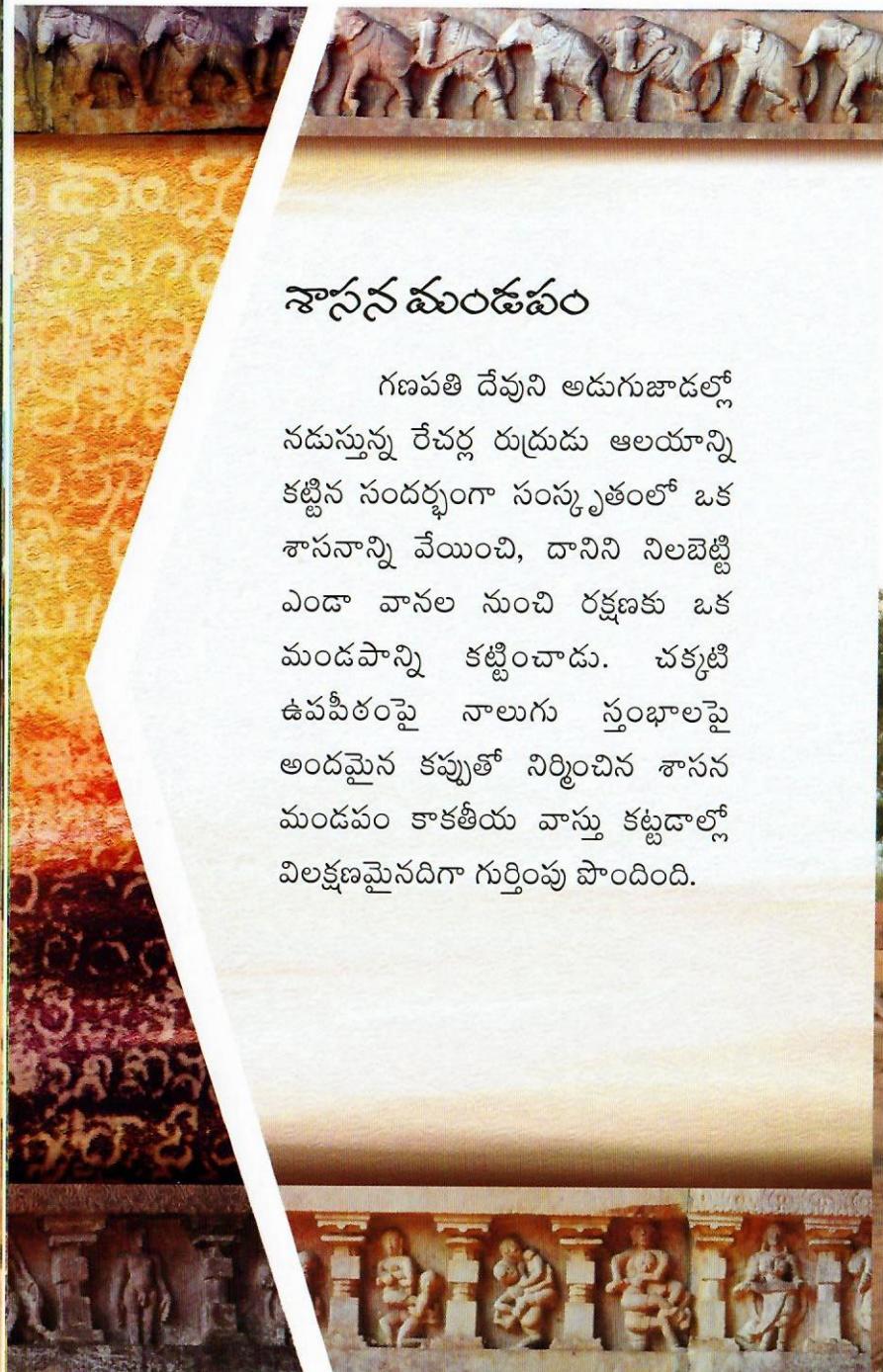

శాసనమండపం

గణపతి దేవుని అడుగుజాడల్లో
నడుస్తున్న రేచరల్ రుద్రుడు ఆలయాన్ని
కట్టిన సందర్భంగా సంస్కృతంలో ఒక
శాసనాన్ని వేయించి, దానిని నిలబెట్టి
ఎండా వానల నుంచి రక్షణకు ఒక
మండపాన్ని కట్టించాడు. చక్కటి
ఉపపీరంపై నాలుగు స్తంభాలపై
అందమైన కప్పుతో నిర్మించిన శాసన
మండపం కాకతీయ వాస్తు కట్టడాల్లో
విలక్షణమైనదిగా గుర్తింపు పొందింది.

-శాసనాలు:-

మొదటి త్రైలు:

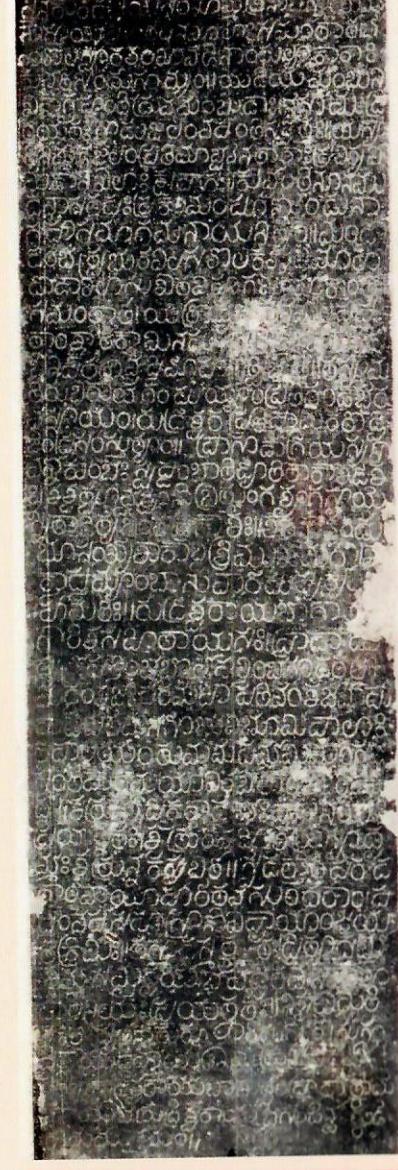
రెండు త్రైలు:

మూడు త్రైలు:

నాల్గు త్రైలు:

-:శాసనం:-

ముద్రితమైనవి:

1. శ్రీ రుద్రేష్వరాయ నమః ॥ పాయాద్వస్మ
2. గణాధీశో యత్కుపోలే మదాంబునా
3. సిక్తేళిపట్టిః కస్తూరీ పత్రలేభాయతే
4. స్నుటం ॥ (1) దేయాద్వ స్నవ్వాగాదేవీ శార
5. దా వరదాముదం । దేవదానవ సందోహ
6. వంద్యమానపదాంబుజా॥(2) యత్పాద పద్మ
7. యుగళే ప్రణతామరేంద్ర కోటిర నీలమ
8. జిలోల మరీచిజాలం । థత్తే భ్రమద్భ్రమరవిభ్ర
9. మ మిందుమౌళి దేవావశివస్సుభవతాధ్వవతాం
10. విభూత్యై ॥ (3) లీలాకోలః సభవతువిభుః శ్రీపతిః శ్రే
11. యేసేవః సవైవాగ్యాహప్తా జలధి సిలిలై స్నేదబిందూ
12. పమానైః । దంప్యోకోహ నిహిత వసుధాయత్త
13. నుభాగ్యి చంద్రలేభా కోటిస్థితజలధరా భూరి
14. తారా యధాద్యో॥(4) శ్రీమద్భంగతి క్షోణిపతి జి 9
15. యతి జిత్యరః । యచ్ఛిత్తేపివసం నీశి సముం
16. చ త్యచలస్థితిం । (5) ప్రసానే యన్యవాజిప్రజభు
17. ర దళితా దుష్టితా భూమిభాగా ద్యుతిస్థితాను
18. కూల ప్రస్తుతపవనతో ధూళిరగే ప్రజంతి । ప్రి (ప్రు)

19. ధ్వీ తేనానువేలం నిఖిలనయ విదా రక్షితా త
20. త్రియాత్త90 తద్వైరి క్షోణిపాలాన్ స్వయమి
21. వరభసాహంతుమగ్రే ప్రయాంతి॥ (6)
22. సేవాత్త9మాగత మహీపతి వాహనేచ హస్తా
23. గ్రని (స్సు) త పయః పుష్టాబిషిక్తః తీవ్రే నిదాఘ
24. సమయేపి సుశీతగాత్తో లోకోమదీయచ
25. వనాంగణ దేశవత్తి9॥ (7) యద్దత్తాననవిత్తుపక
26. (టె)తవిభవ ప్రీత విప్రేంద్ర సంఘ ప్రారభానేక
27. యజ్ఞ ప్రచురతర హవిఃప్రాప్తిజాతప్రమోదః
28. దేవవ్రాతస్యహావ్య ప్రకరహవహనతః ప్రాప్త భూ
29. రిప్రయాసః సాఖ్యం దుఃఖేనమానం కళయ(తి)
30. మిథితం సవ్వీదా హవ్య వాహః॥ (8) తద్వుక్తస్య ప్ర
31. వీరస్య శ్రీమద్రుద్ర చమూపతేః రేచెల్ల 9స్వా
32. మినోవంశం వక్షే విభ్యాతముత్తమం ॥ (9) శ్రీమ
33. ద్రుమ్యభ్యసేనానీరభూ దుఖరి గుణాన్తిః ని
34. జప్రతాపప్రాకార పరిత్రాత మహీతలః (10) తూ
35. య్యీప్రణాద సమనంతరమేవ తూణ్ణు9మాక్షి
36. వ్యయో యవనికా సదృశం కవాటం కాంచీపు
37. రస్య సమపాదయ దాశ వీరలక్షీ వివాహ
38. మిహ కాకతి వల్లభస్యా ॥ (11) తత్పులే ద్వ్యిష్టాం జేతా
39. కాటయాఖ్య శ్రుమూపతిః విచిత్ర సంపదాం

40. పాత్రం ప్రసూతః సజ్జనప్రియః ॥ (12) ప్రహ్వాబహ్వ
 41. ప్రముఖ నిఖిళా మత్యః 9 కోటీర కోటిస్మాత
 42. స్నీత స్నురదురు మణిశ్రేణి శాఖప్రకాశం
 43. శ్రీ కంర శ్రీపద జలరుహంసేవతేస్వప్రక
 44. మం ప్రీత్యాయస్య స్ఫుటమహారహశ్చిత
 45. మత్త ద్విరేఘః ॥ (13) తత్పుత్ర శ్చిత చారితః కామ
 46. నామా చమూపతిః లోకనాథ పదాంభో
 47. జ పూజానిమ్యః 9 ల మానసః ॥ (14) శ్రీమతోలను
 48. పాలసైన్యపతినా విభ్యాత విశ్రాంతినా యుధే
 49. యేన మహాబలేన నిహాతే మంధన్య గుండా
 50. ధిపే అన్యే వైరిన్యపాలకాః ప్రతిదిశం ప్రాదు
 51. ధ్రువం స్తణా త్సింహేనేవ నిపాతితే గజపతో
 52. శేషా గజాః క్షుద్రకాః ॥ (15) తన్యా త్యాగుయసేనాని
 53. సూసుః సూనృతభాషణః జాతః హరస్తతా
 54. వక్త పరాక్రమ విభూషణః ॥ (16) గుణమణి
 55. గణ సింధుయ్యః 9 స్పుతా మేక బంధు విషః 9 తర
 56. ణ సురవుక్షః శాతి తారాతిపక్షః । ప్ర
 57. ధితవిమల బుధ్మిః సాధితాభీష్ట సిద్ధిః స్త
 58. త పశుపతి మూత్రిః 9 సన్మతానంతకీతిః 9 ॥ (17)

శాస్త్రం - రెండవ ఛైపుః

59. తస్యాజ్ఞతో రిపూంజేతా శ్రీమద్రు
 60. ఉ చమూపతిః రోహణాదివ శైలే
 61. ఎదా ద్వైదూయః 9 మణిరుజ్యలః ॥ (18) మేరొ
 62. శైయ్యః 9 మహాద్ధః 9 వే మనసిజే శౌందయ్యః
 63. మీశద్రుహే । గాంభీయ్యః 9 విషజన్మ వే
 64. శ్వని సరింనాధే సురక్ష్యారుహే । దానం
 65. (ధీ)నదురాసదే కమళభూ స్ఫుష్టో తద
 66. శ్రీతితో దోషాస్ఫుష్టగుణాకరం యమ
 67. స్పుజ తాపూంబికా నందనం ॥ (19) వీరారాతి
 68. సృపాంధ కారతరణే య్యః 9 స్యప్రతాపాత
 69. పః ప్రత్యుత్థిః 9 ప్రమదా లసన్ముఖ సరోజాత
 70. ప్రజం మూలనతాం ఆశ్చయ్యః 9 కురుతేత
 71. రాం ప్రియతమ ప్రాప్తి ప్రమోదాన్వీత
 72. స్వాతస్యవ్యః 9 నితాక్షికైరవవన ప్రోత్సు
 73. భూతాంచ స్ఫుటం ॥ (20) శ్రీమద్ర్వద్రుద నరాధిహే
 74. రిపు మహీపాలాది వజ్రే దివం యాతే
 75. కాకతినాథ భోగ్యవిలన త్రై(త్తు)ధీకరా
 76. కషః 9 జో సంభ్రాంతాః సమముత్తితాః

77. (సరభన)ం వైరి క్షమా పాలకాః యే
 78. (..... రగజేషు విజితా విభూతా
 79. (విక్రాంతినా॥ (21) ఊద్దండుండజికతో ...
 80. (గజిరో) వఖంద్య తుంగధ్వజాగ్రనిపిం
 81. తం ప్రకటం స్విభత్తుర్భః పుయ్యార్థస్యవేశ
 82. య దశేష సమృద్ధి సస్య క్షేత్రేభూ
 83. పతి మృగ ప్రజభీత యేయః॥ (22) యత్నే
 84. నాధ్వజదండాగ్ర పతాకాభిః ప్రతజ్ఞిర్భు
 85. (తఃః) దృతం నాగతి భూపాలః పలాయ
 86. (న) పరోభవత్తి॥ (23) శూరః స్వామిహితః సు
 87. నిశ్చిత మతియ్యః కాకతీశః శ్రియా పా
 88. దే భూరిషు కంటకేషు నిహితే తీక్ష్ణేషు
 89. మోహణం తైర్విధ్యే వ్యధితేచతా
 90. నృజబలా దు(ధృ)త్యపిష్టో హరాత్తా
 91. మస్థాపయ దవ్యఫాం స్థిరతరం
 92. రేచెల్లిర్భు రుద్రస్యమం॥ (24) సింహసనం
 93. మండజికాభిధానం య
 94. ద్వంద్వమతీవ శుభ్రం సం.....
 95. ధీరో లభతస్యభత్తుర్భః సం ...
 96. దాతృ పరాక్రమేణ॥ (25) యద్వా(ణస్సు)
 97. మరాంగజేషు నిహితాః ప్ర(త్యత్తిర్భు)

98. ధీపతీ స్నిగ్ధిర్భుద్వాపథిష్టకరక్తవ (ప్రషో)
 99. రాజంతి నమ్రాననాః అస్మద్దశ్శనమాత్ర
 100. తో గతవతాం తేషాం దివం తణాత్ దన్మా
 101. భివ్యిర్భిహితంపి(ప్ర)భాక్షత మితి ప్రీదాభరే
 102. ఇ ధ్రువం॥ (26) బాహ్రౌయ్యేర్భుస్య దండం విష
 103. క్షభోణీంద్రాణాం పాతితం చత్రతలి(ప్ర)ం
 104. దం పాంసుచ్ఛన్నం భాతి సంగ్రామరంగే
 105. యద్వత్తేషాం నిఃప్రభం కీత్తిర్భు చింబం॥ (27) య
 106. ధీతి ప్రపలాయితా ప్రి(ప్ర)తిన్పా ప్రత్యుల్య
 107. తాలిప్పయా నూనంభూమి భృతాం మ
 108. హంతి కటకా న్యేకక్షణాద్దోబ్భుర్భుల్య
 109. ఆక్రామంతి విశాలసా(శా)లగహనా
 110. స్వస్నే రగమ్యాస్యతి సూజ్జార్భుజ్జా న్యాగకులా
 111. కులాని విచర ద్వాజిప్రజానిస్యుటం॥(28)

శాసనం - ముఖాడవ వైపులు:

112. యస్యావుక పరాక్రమ ప్రణయిన స్సౌవ
 113. ఔర్భుపుంబా శురా స్త్రీక్ష్మగ్రా స్సుమరే రిపు
 114. క్లితిపతి ప్రాతం విభిద్య క్షణాత్ భూ
 115. మిం సంప్రవిశంతి దుష్టదమనా దన్మా

116. భి రథ్యోధృతః ప్రిప్రుష్విభార ఇతిధువం

117. కథయితుం వోధుభ్యోగమభోగినః

118. ||(29) యద్దోద్దహండోధుతాసి ప్రహతివినిహ

119. తారాతి వీరక్షితిశ స్వల్పోగస్త్రీ వివాహ

120. ప్రతత యవనికా సన్మిభస్యం విభాతి యు

121. దేసస్వర్ధవాజి ప్రజబుర విదక ద్యుసము

122. త్థః పరాగః ఫేవిస్తైణ్యః కరీంద్రప్రభుర

123. మదజలై శిశ్చన్ములస్పమంతాత్॥ (30) వీ

124. రారాతి మహాబలప్రమథనిల యస్యా

125. సి లేభాస్మిటం ధత్తే ధూమరుచిం ప్ర

126. తాప దహనస్యారాతిగోత్రోత్థితాః జ్యా

127. లాభాం రుధిరచ్ఛటశ్చ దధతో వైరీభ కు

128. ఉభస్తూ ద్రక్తాక్తానిచ మక్తికాని ప

129. తితా స్యంగారశోభాం భువి॥ (31) హరస్తా

130. ర తరోపి రంధ్ర సహితః శక్రస్యదంతా

131. వలః శుభ్రాంగోపి మదాంబునే కమ

132. లినో హంససితోపిస్మిటం ప్రీతిం

133. యాతి జదే సుధాంశు రమల శ్శయో

134. పి దోపాకర స్తంనైతే సద్గుశా యదీయ

135. యశసా నిద్దోగప శుభ్రాత్మనా॥ (32) ఓరుగల్లు

136. పురేయశ్చ శ్రీమద్రుద్ర చమూపతి

137. ః రుద్రేశ్వరస్య దేవస్య ప్రతిష్ఠా మకరో

138. (త్పు)తీ॥ (33) ప్రాదాచ్ఛాస్నేశివాయాథ కామా

139. ఊ తనయస్యధిః రంగాంగభో

140. గ సిధ్యాత్మహం గ్రామం నెక్కొండ సంజ్ఞితం॥ (34)

141. తేనాకారిపురీ తుంగశ్శంగ ప్రాకా

142. (ర) భాసురా యత్త రమ్యాజి హ

143. మ్యాగణి శాశ్వత్యః సవ్యసంపదః॥ (35) శ్రీ

144. మ ద్వారవతీనిత్య మయోధ్యా స గిరి

145. ప్రజాః శ్రీవిశాలాచ మధురా స్పృష్ట

146. ఉ భోగవతీచయా॥ (36) క్వచి ద్వైతోదగ్ర

147. ద్విపుతిబుహార్ధ్యంహితరవః క్వచిద్వా

148. జిప్రాత ప్రభరబుర ఉంకారనిక

149. రః క్వచిద్వీరప్యాహా ప్రకృతబురళీ కే

150. శి కలహః క్వచిద్యుత ప్రీత ప్రచుర వి

151. ఉపాదవ్యతికరః॥ (37) క్వచిద్వీణా వేణు ధ్వ

152. నియుత వధూగాన నినదః క్వచి న్నవ్య

153. శ్రవ్యముది మయుతపర్యప్రపర

154. నం క్వచి ద్విపుతాత స్ఫుటకృత చతువ్యేగ

155. ద గుణనం క్వచి చాప్రాభ్యాస వ్యసని

156. సదుపన్యాస విభవః॥ (38) యస్యాశ్రియ
157. మివ్రదప్పం తాంబూల లతికాద్రు
158. తం ఉద్యానపూగ స్వంధాగ్రాణ్యారో
159. హంతి సమం తతః॥ (39) బాడబాగ్ని భ
160. యాయాతః పారావార ఇవస్థి
161. తః తత్పురీ దప్పిగణనిభస్త దాగ

శాస్త్రనవు - నాలుగోటైపు

162. స్తేనకారితః॥ (40) యస్యింనూమ్యిగ్రేణిభిస్తార్య మా
163. నా స్తోయప్రాంతే ఫేనమాలాః సమంతాత్తీ | వే
164. లా లోలస్యారశంఖావళీనాం తుల్యాకారః
165. కువ్యితే సింధుసామ్యం॥ (41) యదీయమంబు ని
166. ఖిజా గృహ్ణంతి ధ్రువ మంబుదాః నసాముద్ర
167. అయతఃస్యాదు జలం వషిగంతి సవ్యిత్తః॥ (42) యస్య
168. తి నిమ్యిగ్రజలం ప్రతిమాచ్ఛలేన తారాః ప్రవిశ్య వి
169. మళాః నిభిలాః క్షపాసు | కువ్యిత్తిని నూనము
170. దవాసతఃపః ప్రకామం పూణ్యిగందునా
171. సహా సమాగమనాయ నిత్యం॥ (43) మందో
172. దంచ త్ర్వచురవిలసల్లోల కల్లోలమాలా
173. దోలాశిలాశిసుఖిత విహగవ్యాహ కాంతే

174. సమంతాత్తీ | యత్రోద్ధాతా సమలపృష్ఠ
175. తాం శ్చాతకా మీన పుచ్ఛేః గ్రీగ్యేదూరా ద
176. భి నిపతతో వృష్టి మోహత్విబంతి॥(44) తస్యాము
177. తి రుచిరాయాం పుయ్యాగిం ప్రతిగండ భైర
178. వస్యాయం | రుద్రేశ్వర ప్రతిష్టో మకరో ద్వి
179. జేంద సంస్తుత్యాం (45) ప్రాసాదాగ్రే యస్య సౌ
180. వణ్ణిగుంభః స్పష్టంభాతి ద్వోతితాకాశదేశ
181. ॥ శశత్యువ్యిగ్రేణిత్తిభృత్తుంగ శృంగస్తాయి
182. స్మృతాదిత్య బింబప్రకాశః॥ (46) శరలోకేందు
183. భూసంభ్యే శాకాభ్యే శ్రీముఖే మధో | శు
184. క్లాష్టమ్యాం భానువారే పుష్యైగ్రేచ (ము)
185. హమతిః॥ (47) రుద్రేశ్వరాయ భోగాగ్రాత్మా
186. గౌరిశ సహితాయసః | ప్రాదాదు
187. పుల్లిగంచ బొల్లిగంచల్లించ సాదరం॥ (48)
188. మద్వంశాజఃః పరమహీపతి వంశజావా పో
189. పాదపేతమనసో భువి భూమిపోలాః
190. తే పాలయంతు మమధమ్యి మిమంసమ
191. స్తుం తేషాం మయా విరచితోంజలి రేషమూ
192. ధ్యిగ్రి॥ (49) శత్రుణాపి కృతో ధమ్యఃః పాలనీయః
193. ప్రయత్నతఃః | శత్రురేవహి శత్రుస్యాధ్య

194. మృగశత్రు నగకస్యచిత్ || (50) స్వదత్తాం పరద
 195. త్తాం వా యోహరేతి వసుంధరాం । ష
 196. ప్షింపష్ట సహస్రాణి విష్ణుయాం జాయ
 197. తేక్రిమిః॥ (51) తన్యా దస్యత్కృతః ప్రేత్యా ధమ్యు
 198. శ్వమ్యు సమ్యద్యేమ్ భవద్భు రవనీ పోలాః
 199. పాలనీయః ప్రయత్నతః ॥ (52) నిత్యతీమతి
 200. సంతప్యం నాతుకూరిపురేవరే । సుస్థా
 201. పితాయ దేవాయ శ్రీమద్భుద్ధచమూ
 202. పతిః॥ (53) కాపేశ్వరాయ భోగార్థం ప్రాదా త్యామే
 203. శ్వరాయచ రుద్రేశ్వరాయచ సుధీస్ఫుదుక్షే
 204. గ్రామ ముత్తమం॥ (54)

(క్రి.శ.1213 వ సంవత్సరం మార్గి 31వ తేదీన పాలంపేటలో రేచర్ల రుద్రుడు వేయించిన సంస్కృత శాసనానికి సంకీర్ణ అనువాదం.)

జయశీలి అయిన గణపతి దేవునికి భక్తుడు, వీరుడు అయిన రుద్రేనాపతి రేచర్ల వంశానికి చెందినవాడు. ఆ వంశంలో బ్రహ్మానేనాని కాకతీయ ప్రభువు దగ్గర సేనాపతిగా ఉండేవాడు. ఆ వంశంలోనే శత్యవులను జయించి సంపదలను

పొంది మంచివారికి ఇష్టుడుగా పేరుగాంచిన కాటయ అనే సేనాని జన్మించాడు. ఈ కాటయ కొడుక్కెన కామసేనాని, కాకతీయ ప్రోలరాజు పైన్యాద్యుషునిగా మంధని గుండరాజును ఓడించాడు. కామసేనాని కొడుకు కూడా శారుడే. అతని పేరు కాటయసేనాని. ఈ కాటయ కొడుకే రుద్రేనాపతి. యుద్ధంలో రుద్రుని ధాటికి తట్టుకోలేక నాగతి అనే రాజు పరుగులెత్తాడు. రేచర్ల రుద్రుడు ఓరుగల్లులో రుద్రేశ్వరుని ఒక ఆలయాన్ని కట్టి అంగరంగ భోగాలకు నెక్కొడ అనే గ్రామాన్ని దానంగా ఇచ్చాడు.

ఈతడు అందమైన ప్రాసాదాలతో చుట్టూ ఎత్తేన ప్రాకారమున్న ఒక నగరాన్ని నిర్మించాడు. ఆ నగరం సంగీత, సాహిత్యాలతో ఎంతో వైభవంగా వెలుగొందింది. ఆ నగరం పక్కనే తవ్యంచిన చెరువు సముద్రాన్ని తలపించటమే కాక తానునిర్మించిన నగరసాందర్భాన్ని ప్రదర్శిస్తున్న అద్దంలా వుంది. ఈ నగరంలో రుద్రేశ్వరుణ్ణి ప్రతిష్ఠించాడు. ఆ దేవాలయ శిఖరం మీదగల బంగరుకలశం సూర్యకాంతితో సమానంగా ప్రకాశిస్తుంది. శక సంవత్సరం 1135, శ్రీముఖనామ సంవత్సరం మధుమాస వసంత శుక్ల పక్ష అష్టమి ఆదివారం నాడు పుష్యమీ నక్షత్రాన రుద్రేశ్వరాలయంలో రుద్రేశ్వరుని ప్రతిష్ఠించి విపుర్లపల్లి, బోర్లపల్లి గ్రామాలను దానంచేసి ఈ దానాన్ని తనతరువాత తనకు శత్యవులైన వారుకూడా గౌరవించాలని వేడుకొన్నాడు. కాపేశ్వర, కామేశ్వర, రుద్రేశ్వరాలయాల భోగాలకు నడికుడి అనే గ్రామాన్ని కూడా దానం చేశాడు.

రామప్ప కెలువు

ఈ దేవాలయానికి వెనుక క్రీ.శ. 1213లో దేవాలయంతో పాటు రేచర్ల రుద్రుడు నిర్మించిన గొప్ప చెఱువు నేటికీ వేలాది ఎకరాలకు సాగునీరు అందిన్నా 800ల ఏళ్లగా ప్రజలకు జీవనాధారమైంది. ఒక్కరెండు అడుగులు మాత్రమే కట్టివేసి అద్భుతమైన జలాశయాన్ని నిర్మించి ఆధునిక శాస్త్ర, సాంకేతిక పరిజ్ఞానానికి సవాలుగా తటాక నిర్మాణపద్ధతుల్ని పాటించారు. ఈ దేవాలయ, తటాక నిర్మాణాలు ఆనాటి విజ్ఞానానికి ప్రతిబింబంగా, తెలంగాణాత్మల్ని కంఠాభరణాలుగా, ప్రపంచ వారసత్వకట్టడాల జాబితాలో చోటు దక్కించుకోవటానికి తహాతహాలాడుతున్నాయి.

కోటగుళ్లు, గణపురం, వరంగల్ జిల్లా

కృతజ్ఞతలు

ఈ పుస్తకం రాయటానికి ప్రోత్సహించి, సహకరించిన...

గౌరవనీయులైన శ్రీ వజ్రీ పసంతకుమార్క,
పర్యాటక, సాంస్కృతిక, పురావస్తుశాఖల మంత్రివర్యులు,

శ్రీమతి చందన భన్, ఐ.వి.ఎన్.,
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శి, పర్యాటక శాఖ,

శ్రీ కాంతిలాలదండె, ఐ.వి.ఎన్.,
డైరెక్టర్, పర్యాటకశాఖ,

శ్రీమతి సునీతా భగత్, ఐ.విఫ్.ఎన్.,
అహిషునర్ శీవ్ హియమ్మయ్యా, పర్యాటకశాఖ

శ్రీ బి. శ్రీనివాస్, ఐ.విఫ్.ఎన్.,
ఎగ్గిక్కూయిటీవ్ డైరెక్టర్, ఎపిలీడిసి.,

శ్రీ వి.మధుసూదన్,
ఎగ్గిక్కూయిటీవ్ డైరెక్టర్, ఎపిలీడిసి & ఓ య్యెస్, పర్యాటక శాఖ,

శ్రీ జి.కిషన్ రావు, ఐ.వి.ఎన్ (రి)
సలహోదారు, పర్యాటకశాఖ,

ప్రియా॥ జయధీర్ తిరుమలరావు,
ప్రముఖ జానపద పరిశోధకులు, హైదరాబాద్,

శ్రీ ఎ.కృష్ణయ్య,
సూపరింటెండింగ్ ఆర్మీరూలజిస్ట్, ఏఎస్ఐ, హైదరాబాద్
సర్కార్,

డా॥ జి.వి. రామకృష్ణరావు,
సంచాలకులు, పురావస్తు ప్రదర్శనశాలల శాఖ,

డా॥ బి.సుఖప్రస్థితి,
ప్రాజెక్టు అధికారి

డి.ఆర్. శ్యాంసుందరరావు,
బుద్ధపనం ప్రాజెక్టు

శ్రీ వీరభద్రరావు, లైబ్రెరియన్,
జె.అమరజీతి, పురావస్తుశాఖ, హైదరాబాద్
శ్రీ డి.రాముల్లానాయక్, బోడ్ బాబు, భోబోగ్రాఫర్,
పురావస్తుశాఖ, వరంగల్
డా॥ రాచర్ణ గణపతి, శ్రీ ఆర్. బాపురెడ్డి, వరంగల్

విస్తృత వరిశోధన చేసి ఇంతకు ముందే రామప్ప
దేవాలయంపై పుస్తకం రాసిన
శ్రీ మందల మల్లారెడ్డి, శ్రీ వీరమల్ల ప్రకాశరావు,
శీస్యున్న,

లైవ్వైర్స్ అధినేత
శ్రీ అరవింద్ తడకమల్ల,
శ్రీ యన్.పి. ఉమామహేశ్వరరావు,
శ్రీమతి దుగ్గిరాల అంబిక,
సతీష్ తిర్మా (లైవ్వైర్స్)

జంకా

శ్రీ డి.పాపారావు,
ఐ.వి.ఎన్ (రి), కాకతీయ హెరిటేజ్ ట్రస్ట్,
ప్రియా॥ ఎం. పాండురంగారావు, ఇంటాక్, వరంగల్,
తమని రాజ్యాలిక్షీ
గుండమరాజు లలితా కిరణ్లకు కృతజ్ఞతలు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ మాలిజి

1వ అంతస్తు, డి-బ్లాక్, ఎ.పి సెక్రెటీరియట్,
హైదరాబాద్, ఆంధ్రప్రదేశ్ - 500 022, ఫోన్: +91-40-23450079
Email: secy_trsm@ap.gov.in

